

Don Paco, mestre de chicuelos i republicà

BATISTE MALONDA GRAU I M^a DEL CARMEN AGULLÓ DÍAZ

DON PACO, MESTRE DE
XICUELOS I REPUBLICÀ

(FRANCISCO GREGORI CHULIÀ:
BELLREGUARD, 17/12/1903 - PATERNA, 12/09/1940)

*A la seua filla Carmen i als seus fills Francesc i Vicent, perquè
descobreisquen i recuperen el seu pare.*

*Acabada la guerra, fou allò la postguerra.
S'apagaren els riures estellats en els llavis.
I sobre els ulls caigueren teranyines de dol.*

Vicent Andrés Estellés.

"Per exemple" al poemari Llibre de Meravelles.

ÍNDEX

MOTIUS I AGRAÏMENTS	06
PRIMERA PART, M. Carmen Agulló Díaz	
<hr/>	
1.- D'UNA REPÚBLICA DE CIUTADANS....	12
2.- A UNA DICTADURA SOBRE PERSONES SILENCIADES.	27
SEGONA PART, Joan Baptista Malonda Grau	
<hr/>	
1.- FRANCISCO GREGORI CHULIÁ, DON PACO.	36
2.- QUAN UN ÉS MOLT. LA INSTRUCCIÓ DEL JUÍ SUMARÍSSIM I L'AFUSELLAMENT,	44
3.- ELS CANARIS MORIREN DE LLIBERTAT, DON PACO, PER LA LLIBERTAT. TESTIMONIS	56
4.- LES QUATRE POTES DE LA CADIRA. MESTRATGE DE DON PACO	68
5.- FONTS CONSULTADES I BIBLIOGRAFIA	76

1

Motius i agraï- ments

“Francisco Gregori Chulià, Bellreguard (La Safor), separació definitiva del servei o inhabilitació per a l'exercici d'escoles, afusellat a Paterna 12-9-1940”. Pàgina LVI de l'apèndix del llibre “Los maestros bajo la dictadura franquista” de Juan Manuel Fernandez Soria i Mª Carmen Agulló Diaz, editat en 1999 per la Institució Alfons el Magnànim de la Diputació de València.

Quan vaig llegir la curta referència, una línia del llibre que comporta tota una vida escapçada en un tronador instant, de l'afusellament em sobtà un irracional i temerós interrogant: Què hauria fet el mestre perquè l'afusellaren? Una pregunta hereva de l'educació de la por i de la desconfiança que vaig rebre a ma casa, a l'escola, i a la societat dels anys 60 i 70.

La informació crítica i la investigació d'aquella solitària línia al voltant de la mort de Francisco Gregori Chulià, més que la democràcia actual, més que els 32 anys de la constitució espanyola, han estat les responsables de vèncer aquelles actituds, a la vegada que m'ha permès respondre el dubte miserable:

- Què hi havien fet aquelles persones que afusellaren?

- Francisco Gregori Chulià, com altres mestres, com altres persones, hi havia estat afusellat per defensar la llibertat, la dignitat, la democràcia, la república.

Les dades que obtenia sobre la vida de Don Paco m'indicaven que el mestre fou un exemple, com d'altres mestres, de la política educativa republicana i de pràctiques escolars innovadores, dignes de reconèixer i d'admirar, i que al segle XXI, època de tanta infomació, són desconegudes i la seua generalització és una utopia més.

Recuperar la memòria de l'escola republicana, i dels seus mestre ha estat un motiu racional i emotiu per reconstruir la narració de la vida de Don Paco, front l'oblit, la mentida i el silenci sistemàtic imposat pel poder polític durant més de cinquanta anys dels fets, persones, espais... d'aquells anys de la segona república i de la seua escola.

En aquest camí de recuperar la memòria plural, esperançadorament enrabiad, he gaudit de bona i sàbia companyia, la qual agraeisc sincerament, perquè sense ella haguera estat impossible la present part del llibre. Ha estat a la meua taula el citat llibre de J.M.Fernández Sória i Mª C. Agulló Díaz, la qual també m'ha assessorat en el viatge d'historiar i revisar la vida de Don Paco. Durant el trajecte va venir el llibre de M. Cruz Altabert Cuevas, "Proceso a un maestro republicano" i m'acompanyaren bones i nombroses persones.

A més Mª C. Agulló ha contextualitzat a la primera part la tasca de Don Paco i la política educativa de la Segona República.

Rosa Avargues mestra de Bellreguard i companya a l'escola d'Almoines que em guià una vesprada a la casa de Vicent Gregori Barberà, el fill menut de Don Paco. Vicent i Maria, la seua dona, sempre han estat molt receptius i disposats a col·laborar, actituds que m'animaren i em facilita-

ren la tasca d'encetar les primeres petjades del camí, que s'inicia amb la informació familiar i que son pare havia estat mestre a Tales.

El primer contacte amb la gent de Tales, el segon i darrer poble on el mestre hi havia exercit, vingué de la veu de Patricia, mestra i companya del MRP Escola d'Estiu de Castelló, que tenia a l'aula a Eli, l'avi de la qual, Joaquin, vivia i viu a Tales.

Joaquin Garcia, molt atent, ens facilità la seua casa com a lloc d'encontre amb un dels seus alumnes, Juan Chaume Miravet. Els dos m'acompanyaren a fer un tomb per Tales, per l'escola del mestre i a conèixer pel camí un altre alumne Vicent Badenes Montoliu, i a Vicent Badenes Macián, que havia estat veí del mestre quan vivia a l'actual carrer San Juan, núm 13. La casa de Joaquin a la Plaça Major de Tales, abans anomenada de la República, havia estat la segona vivenda de Don Paco, casualitats.

Juan, l'alumne, i Vicent, el veí, amb més de 80 anys complits, com posteriorment altres testimonis, sempre es referien a Francisco Gregori Chulià, com a Don Paco, un Don carregat de respecte. Joaquin continuà d'enllaç en posteriors ocasions.

Vicent Gregori, el fill de Don Paco, Manolo Cabanillas, Xaro Garcia, Ana Soler, Vicent Almar i Mª Carmen Agulló m'acompanyaren en una segona visita que realitzàrem a Tales per entrevistar-nos una altra vegada amb l'alumne i amb el veí i per tornar a conèixer l'escola i el poble, i realitzar les oportunes gravacions audiovisuals i fotogràfiques.

Consol Aguilar Ródenas, de la Universitat Jaume I de Castelló, amb Montse i Cati, directora i mestra respectivament al CRA de Suera, que em passaren informació per escrit de Vicente Badenes Macián, el veí de Don Paco, i cercaren altres dades.

Rosa Santamaria, funcionària de l'Ajuntament de Bellreguard, sempre disposada a facilitar-me informació administrativa i dels arxius municipals.

Isabel Munuera, funcionària de la pressó de Picassent, que a més de proporcionar-me els documents escaients, m'explica termes processals que em van ser molt útils.

Joan Pellicer, "El Surdo", que en les seus animades converses m'informà del Bellreguard de la guerra incivil, dels fets, de la gent. Em presentà,

i m'acompanyà en dues ocasions: en l'entrevista a Carlos Esparza Sanmateu, tinent de la República, que havia estat a la presó amb D. Paco i son pare, i en la conversa amb Amparo Viciano Escrivà, coneixedora de don Paco i de la seua família.

Encarna Gregori Garcia, filla d'Enrique, germà de don Paco, que m'informà especialment sobre l'afició de la família al teatre i de les seues intervencions a les obres teatrals representades a Bellreguard, on actualment està la ferreria de Gregori, al costat de l'església.

Jesús Alonso, que em facilità l'accés a la documentació de l'Arxiu Municipal de Gandia.

Enric Ferrer Solivares, per la informació rebuda sobre l'Escola Pia a Gandia, que havia estat presó durant la guerra.

L'Escola d'Estiu del País Valencià "Marina-Safor" per incloure a la seu web una relació de mestres dupurats i depurades pel govern franquista, que ens facilità Mª Carmen Agullo. Llistat, gràcies a la qual, es posà en contacte amb nosaltres Sònia Gregori, una de les filles del fill major de Don Paco, Francesc, que vivia a Barcelona, on vaig anar amb Carme, la meua dona, ben acompanyats per Pilar Gregori Monzó i Joan Arimón Solà que exerciren professionalment com a guies turístics i gastronòmics durant la visita.

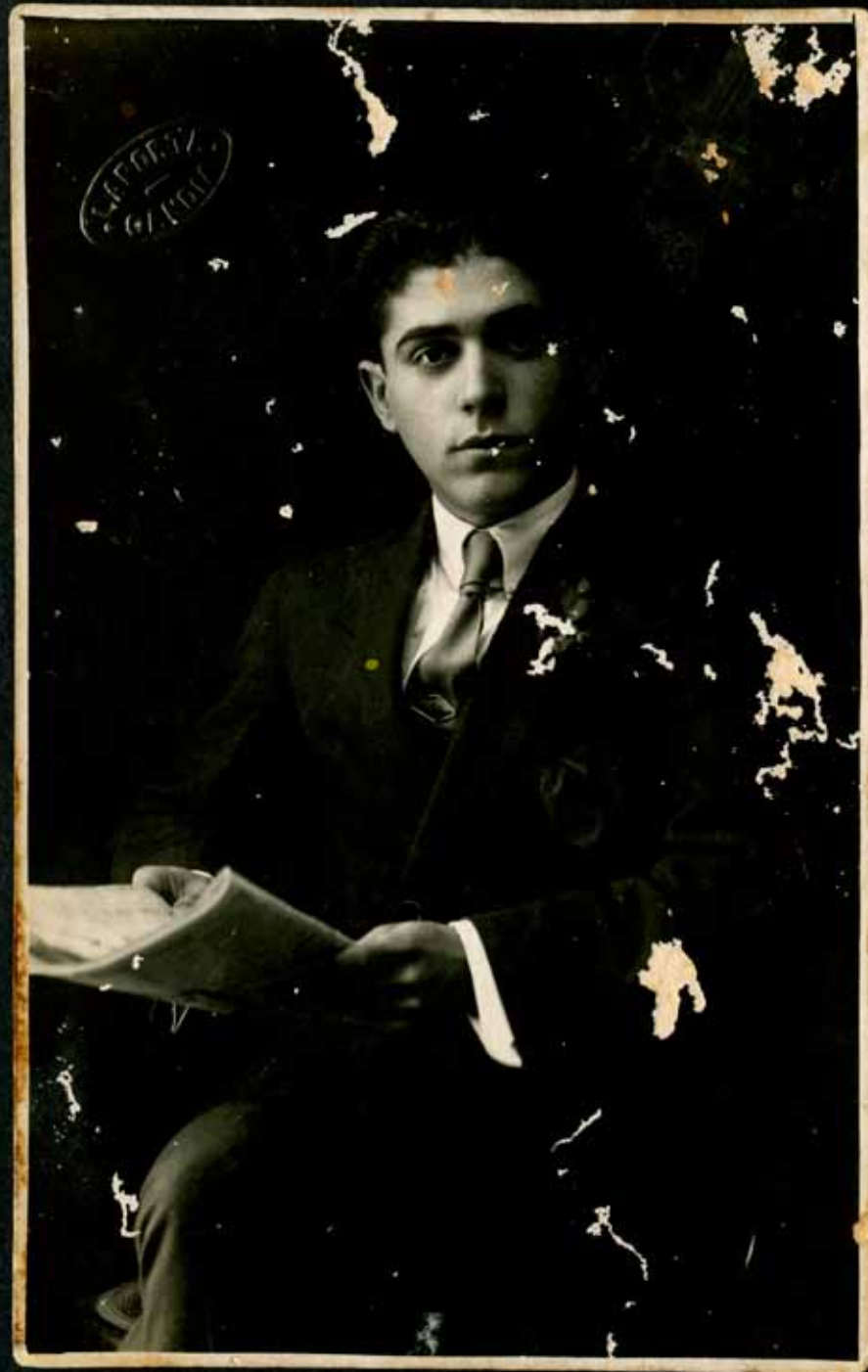
Carme també vingué al quart viatge a Tales, amb Mercè i Vicent, la meua germana i el meu cunyat per obligació i de forta amistat per devoció. Ens entrevistarem de bellnou amb Vicente Badenes Macià i Juan Chaume per reconèixer fotografies que havia fet Don Paco. En aquesta visita coneguerem un nou alumne, Juan José Garcia Juan; una altre alumne, Juan Badenes Pallarés (1927); una veïna, Teresa Montoliu Prades (1927) que havia estat amigueta de Carmen, la filla de Don Paco, i ens facilità una foto de les dues xiquetes; José Martí Garcia, actual alcalde de Suera, el pare del qual, José Martí Ortells, de Tales, (1926-2008) havia estat alumne de Don Paco.

Pluja Teatre em facilità dades per aconseguir informació sobre les obres teatrals que escrigué don Paco.

Rosarín Fabra d'Onda que feu gestions a punt d'enllestir el present llibre perquè tinguerem una còpia del diploma de Vicente Badenas Montoliu, facilitat pel seu fill.

Les persones que m'han ajudat i no hi consten en aquest apartat, més pel meu injust oblit que per la vàlua de les seues aportacions.

Joan Baptista Malonda Grau

D'una república
de ciutadans
a una dictadura
de persones
silenciades.

1.-D'UNA REPÚBLICA DE CIUTADANS...

El 14 d'abril de 1931 va ser un dia assolellat, segons es desprèn dels testimonis que ens han legat els seus protagonistes. La sensació de lluminositat de la jornada perviu en la memòria de manera gairebé unànime a través del temps, sens dubte per la seua identificació amb el triomf de la raó i la modernitat sobre uns temps de tenebres que no acabaven d'escampar.

L'etapa d'ombres era tan recent que acabava de finalitzar una especialment dura, la qual havia coincidit, en bona mida, amb la dècada dels anys vint. Tot just, entre 1923 i 1930 el general Miguel Primo de Rivera, un militar fascinat per Mussolini i el règim feixista italià, havia dirigit els destins del país, sota una dictadura que desitjava semblar-se als països totalitaris, emergents en l'Europa d'aquesta època.

La desaparició del Dictador es va veure acompanyada del naixement d'una nova dècada, la dels trenta, que significaria l'esperança de millors temps per l'economia, per la justícia social, per la cultura i, en especial, per l'educació en un país on encara el 42'34% de la població era analfabeta.¹

Aleshores, per a gairebé el 50% de la societat espanyola resultaven inaccessible els rudiments bàsics de la cultura, fet que implicava un dèficit de coneixements que era inassumible per una societat que volia estar immersa en la modernitat del segle XX. No és d'estranyar que els liberals i els diferents corrents del moviment obrer exigiren estendre l'educació a tots els sectors socials, fent seu el lema "escola i despensa" de Joaquín Costa, que es traduiria en demanar, fins i tot abans que el pa, l'educació. Un anhel que faria seu la II^a República, la proclamació de la qual va significar l'esperança de la seua democratització, tal i com recull en els seus escrits una figura destacada del republicanisme, Isabel Oyarzábal, qui ens explica que

"Con la esperanzada confianza del convaleciente después de una enfermedad larga y seria, España amaneció para encarar la vida con increíble

.....

1 A Espanya, en 1930, era analfabet el 37 % de la població masculina i el 47'5% de la femenina; a la província de València l'índex global era del 44'37% representant el masculí un 38'61 i el femení 48'14%.

energía. Durante años y años había intentado liberarse del letárgico peso de la ignorancia y la pobreza. De repente se encontraba ante la posibilidad de redimirse de los dos males. Que España era, al menos en parte, consciente de las razones que habían causado su decadencia lo demostró el primer clamor popular, dirigido a la educación. Se pidieron escuelas a la República responsable de sanar al país. (...) Antes que agua, comida o un salario más alto, los españoles querían conocimientos".²

Especialment sensible al clamor popular, el primer govern republicà intentà donar-li una resposta adient i des del ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, al front del qual es trobaven els mestres Marcel·lí Domingo, ministre, i Rodolfo Llopis, Director general d'ensenyament primari, es comença l'ingent tasca de construir l'estat docent, l'únic que pot garantir el dret a l'educació en igualtat de condicions.

L'estat educador, reivindicat pels sectors liberals, comporta que l'estat assumi les responsabilitats educatives i, en conseqüència, la finalització dels privilegis històrics de l'església catòlica. Gil de Zárate ja dia en el segle XIX que

"la cuestión de la enseñanza es cuestión de poder. No se concibe que exista un gobierno bien organizado que no tome a su cargo la Instrucción pública; y así sucederá siempre que no haya en el Estado otro poder que domine al gobierno y que será entonces el que se apodere de ella con muchas peores consecuencias"³.

I, a començaments del segle XX, el diputat republicà Vincenti, coincidia i completava aquesta tesi, quan, en juliol de 1903 dia en les Corts:

"Lo que hay en el fondo de este problema es una cuestión de soberanía, porque la educación es una cuestión de poder y de gobierno, y no hay un estado bien organizado que no dirija la instrucción pública. El hecho ante el cual hay que rendirse es que la soberanía ha pasado de la Iglesia al poder civil, y con ella, y como un atributo esencial, la soberanía de la educación; porque el que educa domina, porque educar es formar hombres apropiados a la vida del Estado"⁴

.....

2 OYARZÁBAL DE PALENCIA, Isabel (2010) [1940] *He de tener libertad*. Traducción y edición crítica de Nuria Capdevila-Argüelles, Ed. Horas y horas, Madrid. Pp.221-222.

3 GIL DE ZÁRATE, Antonio (1885), *De la instrucción pública en España*, tomo I, capítol VIII, p. 117

4 VINCENTI, Eduardo. Sessió de les Corts. 2 de juliol de 1903

Liberals i conservadors eren conscients de la batalla que es lliurava en l'escola, perquè estendre l'educació a la majoria de la població, lluitar contra la ignorància i formar ciutadans, son, sens dubte, la millor manera d'aconseguir vèncer les temptacions totalitàries. Per això, un decret de data tan primerenca com el 23 de juny de 1931 consagraria en la llei aquesta reivindicació de l'educació popular, que caracteritzaria la política educativa republicana des de 1931 fins 1939, i a la que l'oposició de dretes intentaria boicotejar de manera immediata

“El gobierno provisional de la República situa en el primer plano de sus preocupaciones los problemas que hacen referencia a la educación del pueblo. La República aspira a transformar fundamentalmente la realidad española hasta lograr que España sea una auténtica democracia. Y España no será una auténtica democracia mientras la inmensa mayoría de sus hijos, por falta de escuelas, se vean condenados a perpetua ignorancia”⁵

Els republicans, en definitiva, consideraven que la manera més adient de fonamentar la modernització nacional era ampliant les competències educatives estatals de manera que l'educació pública es convertiria en l'autèntica defensa de la república. Calia, doncs, construir la democràcia des de l'escola. En aquesta tasca s'implicarien les instàncies oficials malgrat que necessitarien el suport de la majoria de la població. No resulta agosarat afirmar que si tan sols una generació d'espanyols hagueren estat formats com a republicans, el règim haguera sobreviscut, afiançat en el sentiment col·lectiu. Dissortadament les forces reaccionaries, de manera intencionada no permetiren que ni tan soles una d'elles es formara en democràcia.

Ara bé, la declarada intencionalitat democratitzadora de l'educació es percep en la redacció de la Carta magna, la Constitució del 9 de desembre de 1931, on s'expliciten els pilars de la nova pedagogia en els articles 26, - establia la prohibició a les ordres

5 DOMINGO, Marcelino (1932), *La escuela en la república. La obra de ocho meses*. M. Aguilar, Ed, p. 49.

religioses d'exercir l'ensenyament⁶-, el 50 -reconeixia la pluralitat lingüística i cultural d'Espanya⁷- i el 48, que marcava les directrius bàsiques:

“El servei de la cultura és atribut de l'Estat i el prestarà mitjançant institucions educatives enllaçades pel sistema de **l'escola unificada**.

L'ensenyament primari serà **gratuït i obligatori**.

Els mestres, professors i catedràtics de l'ensenyament oficial són funcionaris públics. La **llibertat de càtedra** queda reconeguda i garantida.

La República legislarà en el sentit de facilitar als espanyols necessitats econòmicament l'accés a tots els graus d'ensenyament, amb la finalitat de que sols es troben condicionats per l'aptitud i la vocació.

L'ensenyament serà laic, farà del treball l'eix de la seua activitat metodològica i s'inspirarà en ideals de solidaritat humana.

Es reconeix a les esglésies el dret, subjecte a inspecció de l'Estat, d'ensenyar les seues respectives doctrines en els seus propis establiments”.

Es tractava, doncs de conformar una escola unificada⁸, laica, gratuïta i obligatòria, bilingüe, activa, que reconeixia la llibertat de càtedra i estava destinada a formar ciutadans solidaris que feren realitat una nova societat sense discriminacions.

6 “Prohibició d'exercir la indústria, el comerç o l'ensenyament” (a les ordres religioses).

7 “Article 50 “Les regions autònomes podran organitzar l'ensenyament en les seues llengües respectives, d'acord amb les facultats que es concedesquen en els seus estatuts. És obligatori l'estudi de la llengua castellana, i aquesta s'usarà com instrument d'ensenyament en tots els centres d'instrucció primària i secundària de les regions autònomes. L'Estat podrà mantenir o crear en elles institucions docents de tots els graus en l'idioma oficial de la República”.

8 L'escola única o unificada, es definia pels trets de nacionalització, socialització i individualització, que comportaven potenciar la igualtat en l'accés a l'educació de manera independent de la classe social i el sexe, respectant les diferències de caràcter aptitudinal de cada persona. Per tal d'aconseguir-lo calia que fora pública i gratuïta. Vore LUZURIAGA, Lorenzo (2001) *La escuela única*, Madrid, Biblioteca Nueva. Des dels sectors conservadors s'oposava a l'escola unificada el concepte de llibertat d'ensenyament, acusant l'escola pública d'estatalista i manipuladora de les consciències infantils per part de l'estat. Veure AGULLÓ DÍAZ, M^a del Carmen (2008) “Entre l'entusiasme i l'obstruccionisme: la realitat de l'escola valenciana durant la segona república” en *Educació i Història. Revista d'Història de l'educació*, n^o11, pp.110-112 Com allí indicavem, la ciutat de Gandia seria un cas paradigmàtic d'enfrontament entre els sectors socials conservadors, i la corporació municipal que havia apostat per l'escola pública.

De l'immens esforç que els polítics republicans realitzaren per avançar en un termini curt de temps allò que s'havia retardat segles, no més farem esmenta, sense cap ànim d'exhaustivitat, d'alguns fets puntuals de gran importància.

Recordem l'aprovació del *Pla Nacional de Cultura* (16/09/1931) que reconeixia l'existència d'un dèficit de 27.151 escoles, i intentava paliar-lo en 5 anys, creant cada any 5.000 escoles, i el primer any 7.000. Al mateix temps, calia construir entre 20.000 i 30.000 nous edificis escolars, per a la qual cosa es destinaven en un termini de 8 anys (1931-1939) 400.000.000 pts. amb càrrec al Pressupost de l'Estat, que es traduïen en un augment de les quanties de les subvencions als Ajuntaments.

Noves escoles ubicades en modernes construccions on conviurién alumnes i mestres, també renovats, ja que en el mateix 1931 s'aprovà la creació de 7.000 places docents (Decret 23/06/1931)⁹ al mateix temps que se'ls augmentava el sou, per tal de dignificar la professió, reivindicació llargs anys demanada per tot el cos de funcionaris.

Però serà la formació del Magisteri una de les majors preocupacions dels polítics republicans: els mestres i les mestres eren l'ànima de l'escola i, sense la seua col·laboració i entusiasme, totes les reformes n'eren inútils:

"El maestro es el alma de la escuela. Sin buenos maestros, todo lo que se haga en beneficio de la escuela resultará estéril. Así lo comprendió la República. Por eso desde el primer momento se planteó con toda amplitud este complejo problema de formación profesional del Magisterio". (...) "La República no pretende solamente levantar las paredes de una escuela: aspira a dar a la Escuela un alma. Con esta reforma, que es a la vez social, cultural y económica, la República tiene la convicción de formar, independizar, sostener y fortalecer el alma del maestro, con el fin de que sea el alma de la escuela."¹⁰

Es per això que es va projectar un complet i global projecte de reformes que incloïa un nou pla de formació inicial, igualant en l'accés els estudis de mestres als universitaris al exigir el batxillerat superior, i centrant-se en la preparació metodològica i didàctica, val dir professional (d'ací el que

9 Aprovava un crèdit de 10.419.667 pts i comprometia 35 milions més per als propers pressupostos .

10 DOMINGO, Marcelino, (1932) *La escuela en la República*, o.c. p 11 i pp. 67-68

el pla de 1931 siga conegut com pla professional); substituint les denostades oposicions per a l'accés al funcionariat per cursets de selecció de tres mesos¹¹; i facilitant-les completar i actualitzar els seus coneixements mitjançant la seua assistència i participació en Centres de Col·laboració, Setmanes Pedagògiques i Escoles d'estiu.

La finalitat d'aquest programa era aconseguir un nou model de mestre, ca-paç no a soles d'instruir, sinó d'educar. La nova pedagogia i la construcció de la societat democràtica exigien autèntics apòstols, persones que difongueren la "bona nova" republicana per tots els pobles, mestres convençuts de la neces-sitat de la modernització del país, malgrat els enfrontaments que el poguera causar

"Pero siendo en la instrucción primaria el primer factor el maestro, toda reforma se frustraría sin un maestro que la encarnara en su espíritu. Urgía crear escuelas, pero urgía más crear maestros; urgía dotar a la escuela de medios para que cumpliera la función social que le está encomendada, pero urgía más capacitar al maestro para convertirlo en sacerdote de esta función; urgía elevar la jerarquía de la Escuela, pero urgía igualmente dar la maestro de la nueva so-ciedad democrática la jerarquía que merece y merecerá haciéndole merecedor de ella. (...) La escuela de España que está en nuestras manos no será ni por su obra ni por su rango la Escuela de la España de ayer. Será jardín y taller; con- vivencia de todas las clases sociales y todas las confesiones; principio de una selección que posibilitará el vuelo de la inteligencia a las cimas del saber y del poder. El maestro ha de ser el artífice de esta nueva escuela. Para serlo precisa que llegue a regirla con una rica formación de su espíritu".¹²

Mestres que al implicar-se en la tasca de renovar escola i societat entenien que adquirien un doble compromís, pedagògic i social, perquè la pedagogia, al cap i a la fi sempre implica una definició política. Els mestres republicans es convertiren, doncs, en el símbol de la modernitat, de la lluita contra els entre-bancs i les ombres conservadores. El seu compromís els durà a ser considerats, pels elements reaccionaris, com els ideòlegs, el suport moral de les idees re-publicanes. I, en conseqüència, ser "las luces de la república" comportaria la seua condemna, ideològica i pràctica, en el període immediatament posterior.

11 Les darreres oposicions foren en 1928, derivant en una sèrie de conflictes encara sense resoldre en 1931

12 DOMINGO, Marcelino, *La escuela en la República* o.c. pp. 67-68

Cal reconèixer, però, que aquesta influència modernitzadora hauria de ser -i, de fet així fou-, especialment necessària i visible en les escoles rurals, des de sempre les més oblidades i descuidades per les instàncies oficials.

En el transcurs de la història, les condicions d'infraestructura de les escoles rurals, havien estat desastroses. Relats com ara els continguts en les memòries del propi Magisteri,¹³ en els escrits publicats per Luis Bello en el seu recorregut per bona part de l'estat espanyol¹⁴, en els informes de la inspecció, o en els articles publicats en el diari "El Mercantil Valenciano"¹⁵, ens apropen a la realitat d'unes institucions educatives instal·lades en espais absolutament denigrants, bruts, foscos, sense possibilitat d'aire, amb goteres... amb un mobiliari escàs i obsolet, i sense a penes material didàctic.

A més, els docents que estaven al seu front es trobaven condemnats a la major solitud, situació que els duia, moltes vegades, al conformisme i a avenir-se amb els sectors més reaccionaris de la població. El perill de la transformació del mestre en una més de les forces conservadores, fins i tot per raons més de supervivència acomodàcia que per ideologia, les denunciava el mestre republicà Gonzalo Anaya quan dia:

"en la España rural, en la que prepondera el caciquismo, el maestro, en cuanto dependiente de las Juntas Municipales, estaría al servicio del cacique o del alcalde; a no ser que el maestro mismo se convirtiera en cacique

.....

13 En l'Arxiu de la Diputació de València es troben dipositades les memòries del magisteri valencià elaborades en els anys 1908 i 1909. Algunes desenvolupen el tema de les condicions dels edificis escolars convertint-se en un magnífic testimoni de primera ma. Veure FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel; AGULLÓ DÍAZ, Mª Carmen, (2002) *Los temas educativos en las memorias del Magisterio valenciano (1908-1909)*. Ed. Dpto. ECHE. Universitat de València. València

14 Veure BELLO, Luis *Viajes por las escuelas de Castilla y León* (1995), Àmbito de Valladolid, *Viajes por las escuelas de Madrid* (1998), Comunidad de Madrid, *Viajes por las escuelas de Andalucía* (1998), editorial la Junta de Andalucía, *Viajes por las escuelas de Cataluña* (2002) Tirant Lo Blanch y *Viajes por las escuelas de Asturias* (2003), KRK Ediciones, Oviedo. Totes elles amb estudis introductoris d'Agustín Escolano. Les edicions originals son dels anys 1926, 1927 i 1929, Cal afegir la de les escoles de Galícia, llibre al qual fem referència en la nota 16.

15 Coincidint amb la publicació dels llibres de Luis Bello, un periodista de *El Mercantil Valenciano* que signa els seus articles sota el pseudònim "El Monaguillo de las Salesas" realitza un viatge per les escoles valencianes. De les seues cròniques es pot extraure les mancances i els avanços que s'havien produït en les dues primeres dècades del segle XX:

para asegurar su permanencia en el puesto, disfrutar de ciertos favores y servir al político de turno".¹⁶

Es tracta, doncs, de procurar que es comprometen amb la república. Herminio Almendros, inspector i freinetista destacat, els demana més encara quan els exigeix ser "mestres proletaris", compromesos amb la causa del poble, en el seu cas, la d'aconseguir una autèntica educació popular¹⁷. Mestres, doncs, modernitzadors dins i fóra de l'escola. D'aquesta manera, de la seua ma, la renovació pedagògica va entrar i penetrar en tots els espais educatius: escola, família, veïnat del poble.

Es conseqüència, els mestres i les mestres, seguint el precepte constitucional, feren de l'activitat l'eix de la seua pràctica, perllongant en la seua tasca quotidiana les innovacions que, des de finals del XIX i, en especial, en les primeres dècades del XX havien començant a fer-se realitat per tot arreu del món, i que suposaven, entre d'altres, la introducció de pràctiques higienistes, de metodologies basades en l'activitat i l'experimentació, del principi d'individualització de l'ensenyament...

Front el memorisme, el verbalisme i la passivitat tradicional, intentaren construir una escola activa, arrelada al medi físic i social, per la qual cosa utilitzaren mitjans com, per exemple, les excursions per tal de potenciar el coneixement basat en l'experiència, el conreu de mesures saludables, l'afavoriment d'una ètica cooperativa, i d'una estètica basada en la bellesa de la natura.

Per altra banda, la disciplina basada en els càstigs, la coerció, la por, fou substituïda per mètodes d'autoritat democràtica, destinats a formar ciutadans, subjectes de drets i també de deures, excloent per complet qualsevol amenaça basada en la superioritat física. És simptomàtic que els mestres republicans perduren en el record dels seus alumnes per no utilitzar la força física ni les amenaces. L'expressió "el mestre no pegava" és unànime en la memòria dels seus deixebles. De manera simultània, quan calia estimular a l'alumnat, s'utilitzaven premis de caràcter útil: quaderns, llibres, que els encoratjaven per tal d'aconseguir metes supe-

.....

16 ANAYA, Gonzalo (1973) Prólogo, en BELLO, Luis (1973) *Viaje por las escuelas de Galicia*. Akal editor. Madrid, p. 16.

17 ALMENDROS, Herminio (1934): "La escuela rural". *Revista de Pedagogía*, 145, p.11.

riors, al mateix temps que han conservat la memòria del mestre que els havia il·lusionat.

L'educació republicana, però, no es reduïa a l'estret marc de l'escola. Una altra de les seues premisses fonamentals fou la de promoure l'acció social, convertint-la en un eix al voltant del qual han de girar moltes altres activitats educatives, les quals, tal vegada no encaixaren dins d'una concepció clàssica i estricta de la institució escolar, centrada tan sols en el desenvolupament intel·lectual de les persones, però que són necessàries sota un plantejament formatiu més ample, que inclou aspectes de cultura física, de relacions personals, i d'obertura al medi on es troba immersa.

En aquesta perspectiva, es crearen les anomenades institucions circum-escolars: cantines, camps, colònies escolars..., es fomentà la participació de tota la comunitat educativa mitjançant els Consells Local d'ensenyament primari, i es va dedicar una atenció preferent al foment de la lectura.

Perquè, conscient de que el llibre és un instrument imprescindible per a la difusió de la cultura, el govern republicà va iniciar un ambiciós projecte de creació d'una xarxa de biblioteques que pogueren apropar la lectura als habitants de poblacions menudes i a l'alumnat de les escoles. El Decret de 7/08/1931 del *Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes* va ordenar la creació de biblioteques escolars en totes les escoles nacionals i destinava, obligatòriament, una part del pressupost municipal (del capítol d'Instrucció Pública) a la compra de llibres.

Al mateix temps, el *Patronato de Misiones Pedagógicas*¹⁸, va estar encarregat de la creació de Biblioteques populars, tal i com s'especifica al seu decret de creació:

“La atención de las Misiones Pedagógicas se centra en la educación de los adultos más marginados. Es necesario que aquellos que aprendieron en la escuela los rudimentos de la instrucción y los han olvidado por falta de uso, cuenten con los medios necesarios para su reincorporación y mejora educativa. Labor que sólo puede hacerse mediante una atención

.....
18 Va ser creat per una Disposició del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts del 29/05/1931, com un organisme que es dedicava a l'extensió de la cultura fins els racons més apartats de tota la geografia. La seua base ideològica i pedagògica es trobava en la *Institución Libre de Enseñanza*, estant dirigida pel destacat institucionista Sr. Manuel Bartolomé Cossío.

especial a través del libro. Se impone que este llegue a todos, incluidos los que se encuentran en los más escondidos rincones de la geografía española”.

La materialització d'aquest decret suposaria potenciar la creació de dos classes de biblioteques: unes populars, sol·licitades i organitzades pels Ajuntaments i d'altres escolars, ubicades a les escoles, principalment a l'àmbit rural.

En allò que respecta a les populars, es consideraven amb preferència les peticions dels pobles més menuts. Els lots de llibres, 100 exemplars, estaven constituïts per temes variats: literatura (clàssica i moderna en tots els gèneres: poesia, teatre, novel·la); història, divulgació de coneixements pràctics (agricultura, ramaderia, indústries rurals); difusió dels darrers invents tècnics (cinematògraf, l'aviació); de viatges... i un exemplar de la Constitució.

Les escolars contenien un tipus de llibres diferents, bé lectures per als xiquets, bé per als mestres. Mentre la selecció d'obres infantils comprenia contes populars, clàssics de la Literatura Universal, obres de geografia, història, física o agricultura, un exemplar de la Constitució del 1931... els destinats als mestres pretenien completar la seua formació teòrica i inclòien obres on es relataven les experiències dels nous corrents pedagògics de les Escoles Noves (italianes, angleses...) o les redactades pels teòrics més prestigiosos : Dewey, Decroly, Pestalozzi, Montessori.

Un veritable programa de foment de la lectura que caldria incloure'l dins d'un més ample d'expansió de l'educació popular, on ocuparia un espai destacat l'atenció a la formació dels adults en general, on es prestaria una especial atenció als membres de la classe treballadora i a les dones.

En els anys republicans, doncs, destaca el reiterat esforç per avançar en el procés d'extensió educativa dirigida a les classes populars. Es tracta de l'impuls a una acció que puga contribuir a pal·liar els dèficits d'escolarització sofertes pels adults, o que, en tot cas, compense els efectes d'una penosa condició socioeconòmica que ha no facilitat la mínima i estricta escolaritat bàsica. La República intentarà reduir els elevats índex d'analfabetisme i l'escàs bagatge cultural de la majoria de la població, potenciant les escoles d'adults. La seua intencionalitat era recuperar a les persones

que, per manca d'oportunitats o d'interès havien abandonat els seus estudis sense haver aconseguit uns coneixements mínims.

Ubicades en els mateixos espais que les de primària, utilitzant el seu mobiliari i professorat, amb idèntic currículum i aprofitant els llibres i materials de la diürna, les sessions per als adults duraven un màxim de dues hores diàries i un mínim de nou setmanals, obrint les seues portes en novembre i finalitzant el curs al mes de març, és a dir, en els mesos que coincidien amb l'època de menys treball en el camp. A elles podien acudir els majors de 14 anys i, per primera vegada, es permetia que foren mixtes.

Malgrat que les normes d'admissió prioritzaven els adults que tenien algun coneixement, sobre els que no en tenien cap, i els més joves abans que els més majors, era prou habitual que es reuniren alumnes que no sabien llegir ni escriure amb d'altres que volien adquirir un conjunt de coneixements bàsics que els ajudaren en la seua vida diària i que responien a criteris d'utilitat més que teòrics.

D'obligada constitució en totes les poblacions, el seu funcionament depenia de l'entusiasme dels mestres. Mentre per alguns era una càrrega burocràtica que calia complir, d'altres les convertien en foros de debat, on, al mateix temps que s'estudiaven les matèries instrumentals, es discutia la Constitució, les noves lleis republicanes o les principals notícies que el diari, convertit en mitjà educatiu, els proporcionava.

Recursos força utilitzats eren organitzar excursions didàctiques culturals o ambientals, que permetien un coneixement directe d'altres poblacions, mitjançant itineraris didàctics que els acostaven als principals monuments, institucions polítiques, museus, fàbriques... o al medi natural, desplaçant-se a fonts, rius, muntanyes...

Les escoles d'adults eren, en definitiva, una autèntica escola de ciutadania. Recordem la descripció que d'elles es fa en una obra de lectura infantil, típica de l'època republicana, *Corazón*, d'Edmundo d'Amicis:

¡Nunca me había imaginado que fuese tan digna de verse una escuela nocturna! Había muchachos de doce años en adelante, y hombres con barba que volvían del trabajo, llevando libros y cuadernos. Eran carpinteros, fogoneros con la cara ennegrecida, albañiles con las manos blancas, mozos de panadería con el pelo enharinado; se notaba olor a barniz, a cu-

ero, a pez, olores de todos los oficios. También entró un grupo de obreros de la Maestranza de Artillería, uniformados, mandados por el cabo. Todos ocupaban seguidamente su sitio en los bancos, quitaban el travesaño donde nosotros ponemos los pies y en seguida inclinaban su cabeza sobre el trabajo escolar. Algunos se acercaban al maestro para pedirle explicaciones, llevando los cuadernos abiertos"¹⁹.

Molts mestres també recorrien a les funcions de teatre com un mitjà per apropar als alumnes adults a la cultura, perquè al teatre s'atribueix una facultat educadora²⁰, es diu que pot ser una autèntica escola social, perquè la seua funció essencial ha de ser la de contribuir a l'educació del poble.

Els grups artístics, per tant, formats per adults i joves, tots aficionats, podien escenificar tant obres de marcat caràcter social com d'altres representatives d'un teatre intrascendent, que gaudia d'enorme èxit a les sales comercials convencionals (Ricardo de la Vega, Manuel Linares Rivas, Miguel Echegaray, Vital Aza, Muñoz Seca, Antonio Asenjo...). Les funcions de teatre eren, al mateix temps, una manera d'estretir els lligams entre el veïnat, al implicar en les representacions no únicament als actors sino també a aquelles persones que exercien de Perruquers, costureres, decoradors... i, és clar, als espectadors.

Tot plegat, en les obres de teatre representades per adults i joves de les poblacions, impulsades pels mestres, abundaven sainets, comèdies, sarsueles, peces curtes de diferents autors, fins i tot del propi mestre, de

19 D'AMICIS, Edmundo, *Corazón*, Ed. Casa Hernando, p. 187

20 De la funció educadora del teatre n'eren conscients els teòrics de les diferents ideologies. Es per això que catòlics, liberals, socialistes, anarquistes... utilitzaren el teatre per tal d'educar en les seues premisses als espectadors. Així, en els *Cercles d'obres catòlics* al costat de les conferències i les vetllades literàries hi trobarem representacions teatrals, en especial d'autos sacramentals, de nadalenesques i, per Setmana Santa, de la passió. Socialistes i anarquistes també crearen les seues associacions artístiques, quadres artístics i grups teatrals composts per aficionats que escenificaren obres d'un repertori força variat d'autors que es poden incloure en dos línies de treball:

- teatre de tesi, de caràcter progressista i fons social: Joaquín Dicenta (*Juan José, Aurora, El señor feudal, Los irresponsables, Sobrevivirse*) José Fola Igúrbide (*Zola, El Cristo moderno, El cacique, Giordano Bruno, El sol de la humanidad, Cristo contra Mahoma*, totes anticlericals), Ibsen...

- teatre d'agitació i propaganda, de caràcter socialitzant i radical: Angel Guimerà (*Tierra baja*), José Luis Pinillos, Ignacio Iglesias, Galdós (*El abuelo*), Benavente, "Gregorio Martínez Sierra", Rusiñol...

DE LUIS MARTÍN, Francisco Luis (1995) "Las respuestas obreras a la cultura oficial" en CHALMETA, Pedro; CHECA CREMADES, Fernando *Cultura y culturas en la historia*, Ed. Universidad de Salamanca, pp. 186-187

manera que encara que no es descuidava l'educació popular mitjançant obres de contingut social, també es tractava de distraure's i delectar-les sense tenir en consideració l'adscripció política i ideològica dels autors que foren representats.

Les escoles es convertien, aleshores, en els autèntics espais dinamitzadors de la cultura de la població, obertes les hores que calguera per tal d'aconseguir ser la veritable "Casa del Poble"

"Saber cómo debe ser la escuela y, conociendo las necesidades y exigencias de la escuela, pensar qué tipo de edificio es el que se necesita para ella, porque nosotros creemos, además que la escuela no es sólo la casa de los niños; nosotros aspiramos a que sea también sobre todo en los pueblos, el hogar de los mayores, la auténtica *Casa del Pueblo* de cada una de las villas y las ciudades... Nosotros no queremos escuelas suntuosas. Nosotros quisiéramos que la escuela, por el edificio y por lo de dentro del edificio, fuese también refugio espiritual de todo el pueblo y de toda la población"²¹

En definitiva, l'ànima d'eixa escola que contribuiria a la construcció d'una nova societat més lliure, solidària i igualitària, era el mestre o la mestra. A ells i elles va correspondre la responsabilitat d'educar als seus deixebles de manera crítica, per tal de capacitar-los per ser autèntics demòcrates, ciutadans responsables, republicans lliures. Tot plegat, l'accés a l'educació i la cultura que ells facilitaven, contribuïa a formar persones lliures, revolucionaris de pensament, allò que, sens dubte, més pànic provoca als regimens dictatorials:

"Cuando nosotros decimos que queremos una escuela nueva, una escuela que responda a las exigencias de la Republica, lo que queremos decir es que la escuela no tiene sentido alguno si no es una escuela libertadora del espíritu humano, libertadora de la conciencia. Nosotros sabemos, como saben todos los pueblos que han hecho una revolución, que mientras viva esa revolución –y el período revolucionario tiene que durar mucho tiempo todavía- que mientras se haga esa revolución, la escuela tiene que ser el alma de la revolución".²²

.....
21 LLOPIS, Rodolfo

22 "Semana Pedagógica conquense". 15-21 de mayo de 1932, P. 17

2.-... A UNA DICTADURA SOBRE PERSONES SILENCIADES

"Nada quedó de abril" deia Manuel Vázquez Montalbán²³. Aquest va ser el *leitmotiv* de la política franquista, en especial en l'àmbit educatiu, on el criteri d'actuació del Nou règim semblava ser, gairebé únicament el desmantellament del projecte republicà, desfer tot allò que de modernitat, progrés i llibertat havia suposat. És l'escola del "no" en afortunada expressió del professor Salomó Marqués²⁴: antiliberal, antidemocràtica, antisocialista, anticomunista, antiintel·lectual, antifeminista, antilaicista..

Es tractava de deslegitimar allò que havia aconseguit la república i, en contrapartida, legitimar-se com alternativa. Durant els seus quaranta interminables anys de durada, el franquisme va intentar, i, en bona mida, aconseguiria, l'esborrat de la memòria republicana. Una mesura que afectaria als anomenats "llocs de la memòria" que recordaven moments, personatges o ideologies republicanes, per la qual cosa es derrocarien monuments, es canviarien els noms de carrers, d'escoles, i, fins i tot, de les persones, es modificaren les festes ciutadanes i els símbols republicans, i, tot plegat, serien substituïts per d'altres que feren al·lusió als franquistes²⁵.

Es veurien també afectats els "espais de la memòria" (llibres que foren cremats i autors esborrats dels llibres de text, com ara Blasco Ibáñez, Garcia Lorca, Antonio Machado...), els "vehICLES de transmissió" (seria prohibit l'ús oficial de tots les llengües diferents del castellà el que suposaria

.....
23 VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel (1967) *Una educación sentimental*, Barcelona, Amelia Romero Ed, pp. 13-16

24 MARQUES, Salomó (1993) *L'escola pública durant el franquisme. La provincia de Girona (1939-1955)*. Ed. PPU, p.

25 Els monuments dedicats a personalitats liberals o republicanes foren derruïts, els noms de carrers com ara 14 d'abril, Mariana Pineda o Manuel Azaña serien canviats pels de 18 de julio, José Antonio o les obligades "Plaza del Caudillo" o "Avenida del Generalísimo" existents en totes les poblacions. Joaquin Costa o Marcelino Domingo deixaren de donar el seu nom a les escoles, estant substituïts per S. José de Calasanz o Sant Francesc de Borja i, fins i tot, les persones que es deien Progreso, Llibertat, Harmonia... es batejarien amb noms catòlics. El 14 d'abril deixà de ser festa i es commemoraren el 18 de juliol, el 1 d'abril (irònicament titulat "Dia de la cançió" per tal de commemorar la victòria franquista) o l'1 d'octubre (Dia del Cabdill), mentre la bandera tricolor tornava a ser bicolor i l'àguila de Sant Joan coronava l'escut espanyol. Vore FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel (1998) *Educación, socialización y legitimación política (España 1931-1970)*, Tirant lo Blanch, València, pp. 129-150.

que el valencià desapareixeria de l'escola) i, de manera especial, s'actuarià sobre els "transmissors del record": els mestres i les mestres.

En lògica conseqüència, no s'anava a permetre, de cap manera, l'existència d'un professorat que es considerava influenciat i contaminat per doctrines dissolvents:

"El hecho de que durante varias décadas el Magisterio, en todos sus grados y cada vez con más raras excepciones, haya estado influido y casi monopolizado por ideologías e instituciones disolventes, en abierta oposición con el genio y tradición nacional hace preciso que, en los momentos por que atravesamos, se lleve a cabo una revisión total y profunda en el personal de Instrucción Pública (...) extirpando así de raíz esas falsas doctrinas que con sus apóstoles han sido los principales factores de la trágica situación a que fue llevada nuestra patria" (Decreto de 8 de noviembre de 1936 (Boletín Oficial del Estado 11/XI/ 1936).

Per tot açò calia la seua depuració ja que els ideals republicans eren els que havien dut la pàtria a la tragèdia. Calia, doncs, per tal de desmantellar l'escola i, en realitat, la societat republicana, purgar als treballadors de l'ensenyament, recòrreguent a la violència. Ideològica i física.

Mitjançant la ideologia, la dictadura franquista va voler legitimar la violència, i legitimar-se a si mateixa, organitzant un "consens" de les classes dominades respecte al poder polític establert. La ideologia es convertia en coerció. I l'aparell judicial, per als seus judicis, es basaria en el principi de presumpció de culpabilitat fins que no es demostrara la innocència dels acusats. Una justícia antiètica, conseqüent amb un programa en el qual els republicans eren els sublevats i els franquistes els representants de la legalitat, configurant, tot plegat, un món a l'invers, on les ombres volien substituir als autèntics protagonistes.

Emmarcat en aquesta concepció del món cobra sentit la repressió que durant quaranta anys mantindria "el" i "al" franquisme. En ell, qualsevol persona, autoqualificada addicta al Nou Règim es considerava legitimada per tal de denunciar als que s'havien distingit durant els anys republicans pel seu compromís amb el règim democràtic. Unes denúncies que podien ser fruit d'una postura ideològica antirepublicana, però, dissortadament, també de rancúnies i revenges personals.

Era difícil, per no dir impossible, refutar els càrrecs imputats pels nous guardians de l'ordre, en especial si ocupaven llocs de rellevància i poder polític (alcaldes), econòmic (els major contribuents), religiós (sacerdots) o repressiu (guàrdia civil, militars..). Les acusacions, fonamentades massa vegades en sospites, indicis, creences u opinions, arribaven, sense que calguera demostrar-les, a l'estatut de fets provats i es convertien en armes llançadices que decidien el futur dels inculpats.

La indefensió es convertirà en una de les senyes d'identitat d'una repressió que pretenia ser, alhora, punitiva i preventiva, un desig clarament explícit en la legislació vigent.²⁶ Així mentre, per una banda, castigava els fets i les idees que qüestionaven el Nou Règim, per altra, tractava de prevenir possibles desviacions. I, malgrat que l'arbitrarietat en les sancions i en els sancionats era una manera de mantenir a la població en el temor, en nombroses ocasions era important la persona sobre la que s'exercia el càstig, precisament per la seua funció exemplificadora.

En aquest sentit, els mestres republicans eren una de les figures més simbòliques d'allò que el règim democràtic representava, precisament perquè l'anomenada "república dels mestres" va considerar que eren ells qui haurien de formar als nous ciutadans, defensors i perpetuadors del règim democràtic. La vida de la República depenia, en bona mida, de l'assumpció de la democràcia i la modernitat per les noves generacions i al Magisteri se li va encarregar aquesta missió.

Els mestres i les mestres republicans eren, doncs, no a soles uns funcionaris als que s'havia dignificat professionalment, sinó uns ciutadans compromesos amb la renovació pedagògica i social. És lògic, per tant, que la repressió franquista els convertira en un dels seus objectius prioritaris i, encara que quantitativament no seria el col·lectiu més afectat, sí que els seus efectes s'estendrien a tota la societat, perquè aconseguirien, amb el seu descapçalament, entenebrir durant molts anys la flama que havien encès els autèntics llums de la república.

Així, doncs, tot el cos del Magisteri es voria immers en una repressió doble: una de caràcter exterior, visible, constatable; i, d'altra interior, coneguda sols pel mestre o la mestra però més eficaç inclòs que la primera,

.....
26 Circular de 7 de desembre de 1936 (Boletín Oficial del 10), signada per José María Pemán, responsable de la "Comisión de Cultura y Enseñanza de la Junta Técnica del Estado"

perquè imposava l'autocensura, el por al càstig, fet que ajudaria a que el règim es mantinguera tant de temps vigent.

Una repressió que es va plasmar en el procés de depuració al qual, de manera obligatòria, es veieren sotmesos tots els mestres i mestres de l'estat que havien estat al front d'una escola durant l'etapa republicana. Milers i milers de treballadors de l'ensenyament tingueren que presentar-se davant de les Comissions Depuradores del Magisteri primari²⁷ i sotmetre's a una mecànica regulada per tota una sèrie de disposicions legals que s'iniciaren als escassos mesos de l'alçament militar i que, encara, reprimien als afectats en la dècada dels seixanta.

En d'altres moments s'hem detingut en explicar amb deteniment tot el procés depurador²⁸. Remetem als interessats a aquestes pàgines, però no volem deixar d'apuntar que fou l'arbitrarietat en les informacions i en les sancions una de les característiques de les depuracions, que va contribuir a incrementar i agreujar el seu caràcter repressiu, perquè cap inculpat podia saber quin tipus de sanció anava a correspondre'l restant pendents de la major o menor rigidesa de les Comissions.

Raons de caràcter polític, sindical, religiós, moral, cultural, eren adduïdes per tal de sancionar als presumptes infractors per uns informants que podien ser obligats, aquells als quals es demanaven informes des de les comissions depuradores: autoritats cíviques (alcalde), religioses (rectors) i militars (guàrdies civils); i, fins i tot, voluntaris, és a dir, veïns i veïnes del poble, pares de família i els propis companys del Magisteri que aprofitaren l'ocasió per tal de solventar velles rancúnies, de fer mèrits per ascendir o fins i tot per tal de llevar sospites sobre si mateixos.

A tall d'exemple, recordem que un 32'31% del total dels professionals del Magisteri de la comarca de la Safor²⁹ foren sancionats. Dada una mica

27 Una, la CD 1 actuava sobre la Ciutat de València, la CD 2 sobre els pobles de la província. Ambdues compostades per un President (Francisco Morote en la 1 i Fausto Martínez Castillejo en la 2ª), una Secretària (Inspectora de 1ª Ensenyança) i com a vocals tres veïns i dos representants de Falange.

28 Veure FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel i AGULLÓ DIAZ, Mª Carmen, *Maestros valencianos bajo el franquismo. La depuración del magisterio valenciano 1939-1943*, Institució Alfons el Magnànim. Diputació de València.

29 D'un total de 164 mestres (71 homes i 93 dones), propietaris o interins de les escoles de la Safor en 1936. La depuració del Magisteri a La Safor ha estat estudiada en FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel i AGULLÓ DIAZ, Mª del Carmen (1998) "Purga de maestras a la Safor" en *Miscel·lània Josep Camarena*.

més alta que la del total de la província (26'4%), en la que destaca que el percentatge de dones sancionades és significativament més elevat que la del total de la província (18'29% en La Safor front al 10'73% provincial), i ho és en gairebé totes les categories. Els homes ho son menys (14'02% i 15'53% respectivament), i el seu percentatge de sancionat és igual o menys que el provincial llevat de la categoria més forta (separació del càrrec) on també superen la mitjana provincial, tal i com es pot comprovar en el quadre adjunt:

RESOLUCIONS	Mestres	homes	Mestres	dones	TOTAL	
	València	La Safor	València	La Safor	València	La Safor
CONFIRMA CÀRREC	31'59%	28'04%	41'98%	38'41%	73'58%	66'45%
SANCIONATS TOTAL	15'53%	14'02%	10'73%	18'29%	26'4%	32'31%
SEPARACIÓ CÀRREC	5'46%	6'09%	2'65%	4'26%	8'11%	10'35%
TOTAL	47'16%	43'34%	52'83%	56'70%	100%	100%

Aquesta depuració tindria com a conseqüència el descapçalament dels membres més actius del magisteri, que, bé siga mitjançant el trasllat fóra del seu àmbit d'influència, bé al restar sotmesos a una manca de llibertat d'expressió i d'acció totals, bé al ser expulsats de la seua professió, restarien marginats de l'acció educativa i, per ende, social. Es tractava, és clar, com havíem avançat, no a soles d'unes mesures de caràcter punitiu sinó també, i de manera simultània, preventives i exemplaritzants, el resultat de les quals seria conformar uns professionals dòcils, atemorits, conservadors en idees i pràctiques, que tardarien molts anys en plantejar-se una renovació pedagògica que malauradament va quedar trencada quan a penes començava a brotar.

Però la depuració funcional no va ser l'única que afectaria al Magisteri. Com a ciutadans republicans, alguns mestres i algunes mestres no tingueren obert procés de depuració professional perquè van ser sotmesos a la repressió més general que afectà a tots els considerats adversaris

del franquisme, i foren duts a la presència de Tribunals de Guerra que els condemnarien a la pena capital.

Al llarg de tot l'estat fou important la quantitat de mestres afusellats. València no va ser de les zones on més mestres van ser afusellats. A Burgos, per exemple foren 21³⁰, 40 en Lleó, més de 40 en Saragossa...

Les dades ens permeten apuntar que la repressió fou més dura en els territoris que més prompte caigueren en mans dels franquistes i, en els altres, es va aguditzar en els dos primers anys, en especial en el primer any i mig (abril 1939, desembre 1940).

L'aplicació de la pena de mort seguia exactament els mateixos criteris d'arbitrarietat i doble intencionalitat sancionadora de caràcter punitiu i preventiu que hem detallat per la depuració, així com els de manca de rigor en els informants i en el de la definició dels càrrecs. La majoria de les acusacions estan basades en delacions personals, o en la *Causa General*, un procés d'arreglada d'informació obert al voltant de totes les persones que s'havien identificat amb els pressupostos republicans, ple de falsedats, contradiccions i errades manifestes i fàcilment comprovables si alguna persona haguera volgut detindre's en verificar la seua veracitat.

A hores d'ara puguem apuntar que foren vuit els mestres valencians afusellats, tots ells després d'haver estat sotmesos a judicis sense cap garanties jurídiques.

Cronològicament, el primer afusellat fou Antonio Pérez Picot, mestre de València, que seria executat a Paterna el dia 3 d'abril de 1939. Una data tan primerenca ens remet al fet d'estar acusat de pertànyer al *Servicio de Inteligencia Militar* (SIM), un organisme que, per les seues característiques, feia que es deixara pràcticament sense cap tipus de defensa als presumptes membres. El segon seria el mestre de Carcaixent (La Ribera), José María Morante Borràs, d'*Izquierda Republicana* i la *FETE*, afusellat a Alzira el 31 d'octubre de 1939, acusat de pertànyer al Comitè local i, per tant, presumptament implicat en la repressió de les persones de dretes. L'acusació de ser membre del Comitè serà una dels més comunes entre els

.....
30 CRESPO REDONDO, Jesús, SÁINZ CASADO, José Luis, CRESPO REDONDO, José, PÉREZ MANRIQUE, Carlos (1987) *Purga de maestros en la guerra civil. La depuración del magisterio nacional en la provincia de Burgos*. Ed. Ambito, Burgos.

mestres condemnats a la màxima pena, encara que la seua col·laboració es realitzara amb finalitats pacífiques.

I per finalitzar el terrible 1939, seria executat a Paterna el 19 de desembre de 1939, el mestre racionalista Manuel Vila Oubiña, qui exercia a la seua escola de Bunyol (la Foia). El ser fundador i propagandista del PSOE i, en especial, actiu defensor de l'educació popular, serien dos motius per a que el règim el considerara irrecuperable.

El dia de les dones treballadores, el 8 de març, seria afusellat Vicente Altbert Calatayud, mestre de Benissoda (la Vall d'Albaida), també a Paterna, en l'any 1940, acusat de ser membre del Comitè d'Albaida. La seua trajectòria personal, política i professional va ser detallada amb rigor i emoció per la seua filla Maria de la Creu Altbert, qui va demostrar la manca de justícia i la falsedat de les acusacions que imputaren a son pare. Gairebé un mes després, el 6 d'abril de 1940 seria executat, en el mateix lloc, Germán Sanz Esteve, mestre de la Font de la Figuera (la Costera), acusat de ser membre del PSOE i del Comitè de la Font.

En data tan significativa com el primer de maig seria afusellat el mestre de Bugarra, Miguel Langa Mascarós, membre d'*Izquierda Republicana*. I el 12 de setembre del mateix any, s'enfrontaria al pelotó d'execució el mestre de Tales, natural de Bellreguard, Francisco Gregori Chuliá.

Semblaria que en dos anys de constants execucions, el franquisme ja havia donat suficients mostres de la seua crueltat però cal fer esment especial, pel seu caràcter de revenja, de l'execució de José Àngel Uribes Moreno, mestre de Picassent (L'Horta), germà del diputat comunista per València el també mestre José Antonio Uribes Moreno. Condemnat a mort en companyia d'un altre germà Miguel, metge de Manuel, serien executats en una data tant tardana com el cinc d'agost de 1942. Un altre germà, metge i professor d'Institut, Matías, havia estat prèviament afusellat a Alcoi en l'any 1939.

El magisteri republicà va desaparèixer. Ideològicament i física. Emprisonats alguns, reduïts a l'exili interior d'altres, exiliats a terres llunyanes una minoria, afusellats aquells que, tenint present la vessant exemplificadora de la pena capital, es convertien en model per a tots de fins on podia arribar el Nou règim en la seua persecució d'idees i de persones, en

especial si cauien sota la denominació genèrica i sempre mereixedora de càstig que era “ser rojo”.

En contrapartida, València, al igual que la resta de l'estat va començar un període tenyit de negre i de blau. Del negre de la por i del dol pels que se'n anaren, del blau de les camises dels falangistes que, fins 1945 semblaven gaudir d'un poder absolut. Dolores Ramos ens recorda aquest temps d'un roig prohibit i un blau obligatori:

“El azul fue el color de la victoria, el de la camisa falangista y por extensión el de las tropas de Franco, azul de cielo, azul de mar, azul del bien, en aquella rígida división del mundo que surgió en la contienda y que la paz acentuó. Lo otro, el mal, aparecía teñido de rojo, el color de la sangre deramada, y representaba lo innombrable, es decir a los vencidos en el combate. Durante mucho tiempo, bastó recordar el rojo para, en nombre de un Dios y una Patria azules, acallar, reprimir, detener, juzgar”.³¹

L'escola en blau negava la lliure consciència del xiquet i es sustentava en el dogma. Les virtuts nacionals de la disciplina i la jerarquia, que comportaven una pedagogia del sacrifici i la disciplina n'eren ara els criteris de treball. La missió de l'estat era no formar ciutadans, ara que ja no hi havia, sinó aconseguir un esperit nacional fort i unificat mitjançant la disciplina en l'educació, amb un fons catòlic i patriòtic. El nacional-catolicisme era, a partir d'ara, la base de l'educació nacional.³²

Els nous mestres del franquisme haurien de ser “mitad monje, mitad soldado” però ara la seua missió apostòlica consistia en formar persones obedients i submises, i el seu patriotisme es traslladava a l'àmbit d'un nacionalisme espanyol conservador i tradicional. Elles, les mestres, serien model de feminitat, lluny de vel·leïtats feministes, oblidant la seua participació activa com a ciutadanes de ple dret i reduïdes, una altra vegada, a l'eterna missió de formar mares i mestresses.

El silenci i l'oblit va caure sobre el Magisteri republicà. En especial sobre aquells que donaren la seua vida per la causa de la igualtat, la llibertat

.....

³¹ RAMOS, Mª Dolores (1994). “Una carta azul para Fernanda” en ROMEU ALFARO, Fernanda, *Mujeres contra el franquismo*. Edición de la autora. p. 29

³² MAYORDOMO, Alejandro. “Aproximación a enfoques y tiempos de la política educativa” inclòs en VVAA (1999) *Estudios sobre la política educativa durante el franquismo*. Universitat de València. València. P. 9

i la solidaritat. Igual que milers de companys i companyes, també oblidats. Per al franquisme, la mort física no va ser prou i intentaren, com hem apuntat abans, l'esborrany de la memòria d'aquells que havien estat vençuts. Oblidats i calumniats, desapareguts els seus cossos en fosses comuns, esborrada la seua feina educadora i el seu compromís social de la memòria col·lectiva, sembla que havien aconseguit el seu objectiu. Malgrat tot, setanta anys després encara puguem recuperar persones que perduren en el record com exemple de conducta personal i de pràctiques educatives. El franquisme, al igual que la resta de dictadures, no son conscients de la veritat dels versos del silenciada poeta gallec Celso Emilio Ferreiro quan ens diu que malgrat que el cos pot ser vençut, les persones que han estat capaces de donar llum i encendre, amb una espurna, la flama de la llibertat, eixes, mai estaran mortes:

“Pode o corpo ser vencido
Pode o dereito ser torto
Mais o lume que alampea
Xamais o veredes morto”.

(Celso Emilio Ferreiro, *Longa noite de pedra*)

***** escanejta tarja natalici de la filla.

1

Francisco Gregori Chuliá, Don Paco

Don Paco (1) va nàixer a Bellreguard el 17 de desembre de 1903, a les 4:00 h al carrer de Sant Vicent. Fill de Francisco Gregori Costa, barber, de Bellreguard i de Carmen Chulià Lloret, de Xeresa. Net per línia paterna de Francisco Gregori Domingo i Consuelo Costa Negre, ambdós de Bellreguard i per línia materna de Francisco Chulià Sebastià, difunt, i de Maria Lloret Estruch, naturals i veïns de Xeresa.

Don Paco es va casar a l'església de Bellreguard amb Dolores Barberà Pérez, el 9 d'octubre de 1930. Dolores, tenia 25 anys, va nàixer el 7 de juliol de 1905 i era filla de Salvador Barberà Todolí i Dolores Pérez Aparisi. Tingueren 1 filla, Carmen de los Angeles, 2 d'agost de 1931, i 2 fills, Francisco, 27 de setembre de 1934; i Vicente, 20 de febrer de 1938.

Tots tres van nàixer al nou domicili familiar, carrer Sant Francesc, 19, carrer Emilio Castelar durant la II República. Els naixements de Francisco i de Vicente els presentà al jutjat municipal de Bellreguard el seu avi patern, perquè Don Paco estava de mestre a Tales en el primer cas i a la guerra en el segon.

La documentació recollida sobre la vida de xiquet i de jove de don Paco s'inicia quan aprova l'examen d'ingrés a L'Escola Normal Superior de Mes-tres de València (2) el 15 de setembre de 1919. El curs 1921-1922 començà els estudis de mestre a València, on es trasllada per a treballar mentre rea-litza els estudis de mestre per lliure, ensenyança no oficial. Consta que té la seua residència al carrer Cardenal Benlloch, núm 20. Les assignatures són:

Segons notes del mateix Don Paco on escriu les dates dels exàmens de cada curs, com podem veure en la il·lustració de la pàgina següent:

Realitzà les pràctiques de magisteri a les escoles de Bellreguard, sent director don Evaristo Morant y Peiró que emet un informe molt favorable de Don Paco:

Francisco Gregori Chuliá ha cursado las prácticas de enseñanza del primer curso con el mayor acierto y aprovechamiento, así es que lo considero en muy buenas condiciones de aptitud y competencia. Bellreguard, 23 de abril de 1925.

El següent informe el redacta sobre les pràctiques de mestre del segon curs amb termes semblants i amb data de 26 d'abril de 1926.

1 ^{er} Curso		2 ^o Curso	
Historia	1 Junio 1922	Psicología	11 Junio 1922
Geografía	5 " "	Latín	14 " "
Artes y Oficios	2 " "	Geografía	11 " "
Religión	5 " "	Prácticas	9 " "
Caligrafía	9 " "	Trabajo	8 " "
Artes y Oficios	1 " "	Artes y Oficios	22 Agosto 1922
Historia	5 " "	Historia	4 Julio 1922
Religión	13 " "	Historia	4 " 1922
Artes y Oficios	14 " "	Artes y Oficios	15 " 1922
Religión	15 " "		
Historia	27 Agosto 1922		
Geografía	10 Junio 1922		
Historia	13 Agosto 1922		
Artes y Oficios	20 " "		
Caligrafía	7 Junio 1922		
Prácticas	7 " "		
3 ^o Curso		4 ^o Curso	
Historia	7 Junio 1922	Historia	7 Junio 1922
Artes y Oficios	14 " "	Artes y Oficios	14 " "
Religión	9 " "	Religión	9 " "
Historia	5 " "	Historia	5 " "
Geografía	4 " "	Geografía	4 " "
Trabajo	27 Agosto 1922	Trabajo	27 Agosto 1922
Prácticas	13 Junio 1922	Prácticas	13 Junio 1922

Acabà els estudis en setembre de 1927 i li fou expedit pel Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts el títol de Mestre de Primera Ensenyança el 31 de març de 1928. Don Paco el va rebre l'11 de juny del mateix any.

Per a realitzar l'obligatori servei militar, entrà en la caixa de reclutes d'Alzira l'1 d'agost de 1924. Destinat com a soldat durant 3 anys al Regiment d'Infanteria de Vizcaya, núm 51, a Alcoi, el 10 de gener de 1925, època en què compaginà el servei militar amb els estudis de Magisteri. El 31 de gener passà a la segona situació i el 31 de gener de 1933 a la reserva.

Ja casat accedeix com a mestre a la Escuela Pública de Asistencia Mixta de Buñuelos del Rudón (Burgos), que pertanyia al Consell Local de Tubilla del Agua.

En una diligència (10) de lliurament de documentació i balanç de la Mutualitat Escolar "Perseverancia" efectuada el quinze de juliol de 1933 a Buñuelos de Rudón, consta que "Don Francisco Gregori como Maestro y Secretario de la Mutualidad hace entrega al señor Presidente de la Directiva Don Fernandez del Rio, de todo y cuanto formala documentación de esta Mutualidad y que obraba en poder de su secretario... el libro de actas, el legajo de padrones con los justificantes adheridos que prueban los ingresos efectuados en el Instituto Nacional de Previsión (Caja Colaboradora de Castilla la Vieja).

Va cessar el 8 de setembre de 1933 per prendre possessió de la plaça de mestre a Tales (La Plana Baixa) l'endemà mateix, segons diligència de Don Manuel Peiró Gil, secretari accidental del Consell Local de Primera Enseñanza de Tales.

A Tales, d'un miler aproximat d'habitants i actualment uns vuit-cents, va exercir de mestre els cursos 1933-34, 1934-35 i 1935-36, tenia uns 24 xicuelos d'edats compreses entre 6 a 10 anys. Don Eduardo Rausell Arranda és el mestre que s'encarrega dels majors. Donya Herminia Soler Sorní i Donya Antonia Nebot són les mestres de les xiques.

Don Paco fea escola a l'escola vella de dalt (com l'anomenen els alumnes i el veïnat), al segon pis. Al primer pis van les xiques i al costat de la planta baixa estava la presó.

L'altre mestre de xics, Don Eduardo, va a l'escola nova de la carretera amb l'altra mestra de les xiques. Els dos edificis encara hi són, però d'usos diferents als escolars.

Els testimonis orals ens ratifiquen que aquell estiu de 1936, el mestre se'n va anar de vancances a Bellreguard i ja no hi va tornar.

Encara que d'acord a una cèdula personal i de la seua dona, el 22 de març de 1937, ambdós tenien la residència en la Plaça de la República de Tales, i que el darrer rebut que hem consultat sobre el pagament mensual d'habilitació de mestre correspon a juny de 1937, 313'20 pessetes, a les quals se li descompten 2'00 pessetes per a l'Associació i 2'00 pessetes per la quota de la FETE, Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyança. Fins el 18 de setembre de 1936 havia estat membre de l'Associació Provincial de Mestres Nacionals de Castelló, fins que l'esmentada Associació ingressà en bloc a la FETE (3).

#Fou militant de Izquierda Republicana, anà voluntari a l'exèrcit republicà (4), on assolí el càrrec de Tinent pagador i d'intendència, tècnic en el servei de defensa antigasos. Va pertanyer com a Teninet d'Infanteria a la 22 Brigada Mixta "Escuela Militar Antifascista", 4t. Batalló Alfambra, on va coincidir i va conèixer el mestre Vicente Calpe Clemente, amb la mateixa graduació i aconseguida en idèntica data, 16/11/1936 (5). Escrigué en "Frente Rojo" l'article "La muerte de Carano", a València el 10 de maig de 1937. Domingo Carano Notaristefano havia estat comandant de la citada Brigada, mort durant la guerra.

Alguns testimonis de Tales i de Bellreguard han informat que Don Paco estigué al Front de Terol, però la única constància escrita, que hem aconseguit i que ens podria ratificar aquesta dada, és una carta en possessió del seu fill Vicent de Francisco López del Castillo Piñero, d'Alaquàs, destinat amb el grau de cab de tambors a la 2a. Companyia d'Infanteria del Regiment Otumba número 9, agregat a la columna Torres Benedito que opera al front de Terol - Corbalán -, datada el 28 de maig de 1937, en la que demana una plaça de carrabiner d'infanteria.

Don Paco, a l'igual que son pare, també faria de barber i algunes tasques de practicant, tant al poble com a la presó. Durant la guerra va ser membre del Comitè Secret i Comissari Polític de Bellreguard. Tan secret degué ser l'esmentat comitè que a la Causa General (6) s'escriu: "También existió un Comité Secreto, que asesoraba al ejecutivo en su labor... ignorandose al propio tiempo Autoridad que nombrara a dicho Comité y fechas de cese y nombramiento". S'ignorava pràcticament tot sobre el Comitè Secret, però a la vegada s'asseverava que Don Paco i d'altres hi van pertànyer.

2

Quan un és molt. La instrucció del juí sumaríssim i l'afusellament,

A la comarca de La Safor, Don Paco fou l'únic mestre afusellat després de seguir un penós procés, el final del qual ja estava determinat d'avant-mà, que degué ser un calvari per a Don Paco, la seua família i les amistats, perquè ja estava condemnat a mort quan un treballador de l'Ajuntament de Bellreguard anà a buscar-lo a sa casa, on estava tot confiat amb la justícia de Franco, amb l'excusa que l'acompanyara a l'Ajuntament, on el requeria l'Alcalde perquè l'ajudara en uns papers. Don Paco, sense cap prevenció, va eixir de casa sense bitllet de tornada. El relat del procés, un simulacre, sense les mínimes garanties d'un juí imparcial, fou el següent.

A l'expedient de la Presó Provisional de Gandia (7), ubicada a l'edifici de l'Escola Pia, consta que no té cap antecedent, ingressa per primera ve-

***** escanejada, carta que li escriu des de la presó a la seua dona.

gada, data d'alta 24 de maig de 1939, procedent de la presó de Palmera i lliurat per la Guàrdia Civil a disposició del Jutjat Militar de Gandia.

No fi figura cap nota sobre el Sumari i el delit.

En setembre, assisteix a diligències davant el Jutge Militar de Gandia, en el propi despatx “de este establecimiento”.

En octubre, assisteix al Consell de Guerra en el dia de la data i en la mateixa població.

El 23 de novembre, el traslladen a la Presó Cel·lular (La Model) de València.

#A l'expedient de la Presó Cel·lular (Model) de València (7), ingressa en la data anterior per primera vegada, no hi consta cap antecedent.

#A l'apartat “La causa, Juzgado – Secretaria” s'escriu Auditoria de Guerra, i a la casella de “Delito”, hi ha un signe semblant a una v (nota autor, segurament “visto”).

A l'apartat “Vicisitudes” s'especifica que el dia 12 de setembre de 1940 es lliurat a la Força Pública per a la seua conducció a Paterna, en virtut de l'ordre del Jutjat Militar núm. 8

En un fitxeta de color blau es ratifica la data d'eixida de 12 de setembre de 1940, a l'apartat “Concepto de la misma” hi ha una creu escrita a llapis i en “Responsabilidades” s'escriu: auditoria de guerra. Última pena.

Fou afussellat a Paterna el 12-9-1940, amb altres 32 presos: Miguel Melis Gomar de l'Alqueria de la Comtessa, llaurador; Joaquin Pastor Pastor de Bellreguard, comerciant; Vicente Santa Catalina Miñana de Simat de la Valldigna, llaurador; Mariano Camarasa Reig, de l'Alcudia, comerciant; Vicente Gil Arcos, d'Alginet, llaurador; Miguel Iborra Martínez, d'Alcàsser, llaurador; Melchor Gimeno Vila, d'Albal, llaurador; José Blasco Sanz, d'Al-daia, ebenista; José Brell Piñol, de Massamagrell, fuster; Salvador Ferrer Guillem, de Massanassa, fuster; Miguel Muñoz Puchades, de Massanassa, garrafoner; Francisco Gallut Marco, empleat; Antonio Martínez Almenar, de Picanya, llaurador; José Navarro Anchel, de Picanya, llaurador; de La Pobla de Farnals, José Maria Ballester Soro, llaurador, Vicente Oroval Civera, llaurador, Enrique Pérez Badia, obrer de vila, José Maria Pérez Badia,

***** escanejada tarja que li escriu a la dona 12 de juny de 1940

llaurador, Jesús Pérez Pasión, jornaler, Manuel Rocafull Claramunt, mecànic; Francisco Peris Romeu, de Silla, llaurador; de Torrent, Enrique Aviño Mateu, xofer, Luis Benlloch Aguilar, boter, José Calatayud March, xofer, Antonio Garcia Mares, perruquer, José Miguel González, obrer de vila, Vicente Mora Verdet, granerer, Vicente Mora Simó, sabater, Salvador Puig Javaloyas, venda ambulat, Manuel Soria Garcia, obrer de vila, Alberto Sanchis Barat, xofer; Francisco Montoro Garcia, de València, tapisser.

El mateix any també serien executats a Paterna 11 veïns més de Bellreguard: Juan Blasco Donderris, Antonio Borrás Ibañez, Francisco Martí Rocher, Salvador Rosa Bataller, Enrique Costa Llinares, Salvador Borrás Garcia, José Pastor Garcia, Constantino Bonet Pastor, Fernando Escribá Pellicer, Bautista Pastor Garcia, Angelino Sarrió Borrás, i en 1942 Miguel Benavent Sanmateu.

LA INSTRUCCIÓN DEL JUÍ SUMARÍSSIM

Abans de la síntesi del procediment sumaríssim d'urgència, núm. 13469 V-39, Exèrcit Espanyol. Plaça de Gandia (8), són complementàries, per esbrinar la feblesa i la predeterminada sentència a la pena de mort, les acusacions (9) d'altres mestres que treballaven durant la guerra civil a escoles de diferents pobles de la comarca de La Safor, com Gandia, Benitopa, Bellreguard... que acusen Don Paco i altres persones de: “elementos destacados, culpables morales de los asesinatos cometidos en el pueblo, organizadores del Frente Popular en esta poblacion, delegados de la FETE, actuaron públicamente con entusiasmo y fervor marxista, son elementos peligrosos en el orden religioso y politico-social”.

El procediment esmentat s'inicia amb la declaració de sis persones que denuncien i acusen a Don Paco d'estar present en dos actes qualificats de violents, una visita i un registre, i haver pronunciat frases contra dues persones del poble. Haver dit sobre la justícia de Franco: “Bah! Aquí lo que haran es quitar de en medio a quien pueda darles que hacer el dia de mañana”. Se l'acusa d'haver mantés contacte amb matons de Gandia.

El juí sumaríssim continua amb preguntes acusatòries, algunes referents a les denúncies anteriors i d'altres de noves, i les corresponents respostes de Don Paco. Les qüestions més rellevants i les contestacions de Don Paco són les següents:

a) Al voltant de ser membre de partits polítics abans i després del “Glorioso Movimiento Nacional, Don Paco afirma que va pertànyer després del Moviment a Izquierda Republicana en Bellreguard.

b) El servei militar en la “Filas Rojas”, Don Paco contesta que va servir en les citades files des de desembre de l’any trenta-sis fins la liberació d’Alacant, que fou voluntari i obtingué el càrrec de Tinent, perquè li pertocava pel títol de mestre, i que en fou d’Intendència.

c) La presència a Bellreguard en iniciar-se el citat Movimiento i els seus contactes durant els primers mesos. Don Pacó diu que estava a Bellreguard perquè tenia el costum de venir-hi a passar les vacances, que vingué el dia quinze o setze de juliol. Matingué contactes amb l’Alcalde fins que es formà el Comité, que va convenir, amb aquest i dues persones més, que la seua missió era evitar abusos i salvar vides.

d) Persones que han comés assassinats, robatoris, incendis i detencions de persones, Don Paco descriu fets sobre els actes que es demanen, i explica que la seua presència en alguns d’ells, com els que es narren a la declaració anteriorment citada de sis persones que el denuncien i l’acusen d’estar present en dos actes, una visita i un registre contra dues persones del poble, fou a petició de l’Alcalde i d’altres per intercedir i evitar perquè no es produïra cap acte violent, per la qual cosa fou acusat d’encobridor per les persones que els efectuaven. Acaba amb l’afirmació que en alguns dels actes que se li imputen, ell ja no estava al poble.

e) Les ordres de cremar i destruir l’església, robatoris de joies i imatges. Don Paco explica el que va ocórrer i la seua actuació per evitar-ho, fets que corrobora un testimoni que el defensa i que més avant s’explica.

f) Les frases al·ludides per les denúncies, Don Paco diu que ho ha proferit les citades frases, ni davant d’ell s’han pronunciat.

g) La seua conversa telefònica amb una matons, Don Paco diu que no ha mantés tal conversa.

h) Sobre la seua presència en un acte que celebrà la Juventud Izquierda Republicana, explica que va ser invitat i accedí a la presidència per parlar al final per condemnar tot el que passava al poble.

En aquest juí sumaríssim les persones, addictes al nou règim, que declaren a favor de Don Pacó són:

L’alcalde de Tales, Don Francisco Marco Badenes:

CERTIFICIO. Que Don Francisco Gregori Chuliá Maestro Nacional de esta a(sic) venido observando buena conducta bajo todos los conceptos durante su permanencia en esta tanto en su profesion como en su vida pública. Tales 14 de agosto de 1939 AÑO DE LA VICTORIA.

Un veí de Bellereguard.

CERTIFICO: Que D. Francisco Gregori Chulia trajo a mi casa ornamentos y objetos Sagrados la noche que se repartia por las casas con intencion de salvar todo lo de la Iglesia, constandome que hizo todo cuanto pudo por evitar su quema y destrucción. Bellreguart 12 de agosto de 1939 AÑO DE LA VICTORIA.

Un veí que exercia la seua professió a Bellreguard.

CERTIFICO: Que en los primeros dias del Glorioso Movimiento Nacional por el Comité del Colegio de Medicos se pidio informe sobre la condición política de los Sanitarios de esta localidad, y que enterado D. Francisco Gregori Chulia de que estaban informando clasificandome como desafecto al Regimen que en aquellos momentos equivalia a denunciarme como Fascista, el referido don Francisco Gregori Chulia fue a la reunion unica y exclusivamente para impedirlo haciendoles ver con razonamientos la monstruosidad que ello suponía; me consta ademas que ape-lo a estratagemas para que no informaran denunciando a nadie y no obstante no prevalecio su buena fe y santa intencion. Algun tiempo despues dijo que no me preocupara que el lo habia arreglado, unos meses antes de la liberacion total de la zona roja me dijo lo que entonces hizo: interceptar el pliego para que no llegara a su destino.

Me es grato hacer constar esta hazaña suya tan altruista y humanitaria como peligrosa en aquellos momentos. Bellreguart 11 de agosto de 1939 AÑO DE LA VICTORIA.

Un veí domiciliat a Bellreguard.

CERTIFICO: Que habiendo publicado un Bando para que se entregasen las armas y no pudiendome sustraer a ello porque se sabia publicamente que yo tenia una escopeta la entregue despues de inutilizarla. Por ello fui detenido y encarcelado. Enterado don Francisco Gregori Chulia se persono ante el Jefe de las Milicias respondiendo por mi y defendiendo mi intencion de inutilizar la escopeta. Aquella misma noche me saco de la carcel y me acompaño a mi casa despues de comprometerse a pagar la multa que se me impuso como sancion caso de yo no hacerlo. Bellreguard 10 de juliol de 1939 AÑO DE LA VICTORIA.

Dr. Don PEDRO CABELLO TEROL, Camisa Vieja, Médico Titular de la Casa de Socorro de Alicante

JURO POR DIOS Y POR MI HONOR: Que en el mes de Marzo del año 1937 el Teniente del Ejercito Rojo FRANCISCO GREGORI CHULIA me hizo manifestaciones de condenación a lo que había ocurrido en la zona Roja; que hubo de enrrolarse como voluntario por circunstancias obligadas y que yo, a mi vez, le dije que era Falangista por reconocerle persona de confianza y que como habian cesado en parte las circunstancias que motivaron su voluntariado deseaba marcharse a casa; que habia solicitado su baja por instancia al Jefe de la Brigada, habiéndole manifestado desde la Jefatura de la misma que debia solicitar dicha baja del Ministerio de Defensa Nacional y que habiéndosele denegado, también, dicha solicitud, convenimos de que se presentara al Tribunal Médico Militar para lo cual "extendí certificado haciendo constar lesiones que no padecia corriendo el riesgo que suponía la falsedad". Fué fallado útil y desde entonces hizo por mí todo y cuanto pudo hasta el extremo de facilitarme incluso su racionado mensual por saber que yo atendía a mi numerosa familia, manifestándome que el solo hecho de haber sido perseguido, cualquiera persona que fuese, tenía de su parte el respeto, consideración y apoyo que le fuese posible.

Es todo cuanto hago constar en nombre de la Justicia y para justificación en Alicante a seis de Abril del AÑO DE LA VICTORIA.

Un veí de Bellreguard, afiliat a Falange Tradicional de las J.O.N.S.

En nombre de Dios y en bien de la justicia hago constar:

Era un dia del año mil novecientos treinta y seis; me encontraba como ahora habitando en el pueblo de Oliva. Habian detenido alrededor de cincuenta personas, en ellas, familiares míos, con el animo de asesinarles por la noche; madres y esposas de los detenidos compartian conmigo la tribulación de aquellos momentos. ¿Que hacer? En Gandia se encontraba Francisco Gregori Chuliá; acompañado de su hermano fui a verle. Le dije lo que sucedia en el pueblo de Oliva y se fué apresuradamente a participarselo a Galán que era Jefe de las fuerzas que habia en Gandia. Volvio el Francisco Gregori Chuliá y nos dijo: "Venid conmigo. He convencido a Galán para que mande hombres a Oliva a fin de libertar a viva fuerza si es preciso a esos infelices que quieren asesinar esta noche. Hablad con él y advertidle que se trata de personas honradas.

Acompañado de su hermano fuí presentado a Galán el cual me atendió y me prometió machar con fuerzas a Oliva como así lo hizo inmediatamente a presencia mía.

Gracias a la intervención de Francisco Gregori Chulia fueron salvas todas cuantas personas se encontraban detenidas.

Al darle las gracias por su intervención a Francisco Gregori Chulia, me dijo, que haria siempre el bien que pudiera y más al tratarse de personas perseguidas.

Yo libre i espontaneamente, lo hago constar en el presente que firmo en Oliva a dos de mayo de mil novecientos treinta y nueve. Año de la Victoria.

Davant de les acusacions, de les declaracions del mateix Francisco Gregori Chuliá i de les persones que declaren al seu favor la **Fiscalia de Guera, resol:**

En el procedimiento núm 13469-V del Juzgado núm. GANDIA EL Fiscal dice:

Que los procesados... FRANCISCO GREGORI CHULIAN, 63 (sic, voldria escriure 36) años, natural de Bellreguard, vecino de Tales

casado, Maestro nacional

Realizaron los siguientes hechos:

FRANCISCO GREGORI CHULIA, de Izquierda Republicana con anterioridad al G.M.N.. Despues ingresó en la F.E.T.E.

Era asesor del Comité y secretario particular del Alcalde.

Es responsable moral de todos los asesinatos y desmanes que se cometieron en el pueblo.

Voluntario a las filas rojas, alcanzando la graduacion de Teniente.

Calificación penal, los hechos relacionados constituyen un delito de..., y para el otro procesado (es refereix a Don Paco) ADHESION A LA REBELION del artº 238 concurriendo la circunstancia agravante del artº 173 * del C. De J.M.

Penas que se piden procede imponer ... y al procesado FRANCISCO GREGORI la pena de MUERTE, accesorias correspondiente en caso de indulto y responsabilidad civil indeterminadas.

Valencia a 27 de septiembre de 1939

El fiscal Jefe

AÑO DE LA VICTORIA (signatura il·legible)

Als pocs dies, 2 d'octubre de 1939, **es constitueix el Consell de Guerra Permanent** per veure i analitzar la causa contra Don Paco, assisteixen amb els corresponents càrrecs:

President: Comandante Sr. Rodriguez. Vocals: Capità Sr. Andrés, Sr. Cortés i Sr. Farré. Ponent: Alferes Sr. Pérez Vila. Fiscal : Alferes Sr. Zabala. Defensors: Tinent Sr. Martino.

A l'acta consta la ratificació del Fiscal en qualificar els fets realitzats per Don Paco com adhesió amb l'agreujant del cent setanta-tres del mateix cos legal. Sol·licita per al processat Francisco Gregori la de mort.

La Defensa que els fets realitzats per Francisco Gregori (i no escriu res més). I demana que se l'impose vint anys i un dia de * menor.

A l'apartat que li demanen a l'acusat si té alguna cosa que exposar, no hi consta cap text.

Acaba l'acta amb la frase "Quedando a continuación reunido el Consejo en sesión secreta para deliberar y fallar. De la cual doy fe". Signa el secretari amb el vistiplau del president.

El mateix dia, no sabem el temps que van estar deliberant, 2 d'octubre de 1939 a Gandia, **es reuneix el Consell de Guerra Permanent núm. 5**, format per l'anterior president, vocals i vocal ponent, per veure i fallar la causa 13469 que pel procediment sumaríssim d'urgència s'ha seguit contra el processat Francisco Gregori Chuliá, on es tornen a relatar els fets anteriorment descrits, amb tots els considerants respectius, dicten el fallo de la **SENTÈNCIA**:

Que debemos condenar y condenamos al procesado **FRANCISCO GREGORI CHULIA**, como autor responsable de **adhesión a la rebeldia**, con circunstancias agravantes, a la **pena de MUERTE**, con las accesorias, para caso de indulto, de inhabilitación absoluta e interdicción civil. Asimismo ...

Así por est tots ells qualificats de violents a nuestra sentenica, lo pronunciamos i firmamos.

El dia 26 d'octubre de 1939, a Valencia es **examinada la sentència per l'Auditor de Brigada** (signatura il·legible), on acorda aprovar l'anterior sentència de pena de mort, la declara en firme i per a executar, només es tinga l'oportú assabentat de S.E. el Generalísimo, mentrestant queda en suspens el compliment de la pena capital.

El 28 d'agost de 1940 l'Auditor de Guerra de la 3ª Regió Militar declara **executòria la sentència** per la qual es condemna a la pena capital a FRANCISCO GREGORI CHULIA.. Signa El capità General de la Regió Enrique Cánovas. El compliment de la sentència arribaria el 29 d'agost de 1940.

Execució de la pena capital.

FERNANDO VILAR TENIENTE MEDICO DE COMPLEMENTO DE DESTINO EN EL GRUP *VILES DEL CUERPO DE EJERCITO DEL TURIA

CERTIFICO: Que en el dia de hoy ha sido reconocido en el Campo de tiro de Paterna el cadaver de Francisco Gregori Chuliá el cual presentaba heridas de pequeño proyectil en cabeza y tronco.

Paterna (Campo de tiro) 12 de setiembre 1940

A l'endemà es complimentà el **certificat en extracte de l'acte de defunció**.

Els veritables rebels sentencien d'adhesió a la rebel·lió qui s'havia mantingut fidel a la voluntat del poble i havia defensat la legalitat vigent, emanades ambdues de les eleccions de febrer de 1936.

Don Paco, una vegada més, s'eregeix com a paradigma, ara de la violència que va sofrir la societat en general i de forma específica el Magisteri, que afectaria a un de cada quatre mestres valencians i valencianes, qui sofriren un llarg i penós procés de depuració, on hi havien de demostrar la seua inocència perquè en la seua totalitat van ser declarats culpables, o directament foren afusellats com Don Paco.

se llamo Juan Chaume y Tenso 81 años de edad.

Seria por el año 1934 o 35 cuando D. Francisco fue a Elvira como Maestro Nacional en un colegio del pueblo de Tales (Castellón). Era D. Francisco el mejor de los maestros que yo tuve en mi infancia y tuve lo mejor maestro, excelente en el trato personal y mucho mejor como docente, ya que como se sabe en aquellos tiempos se decía que "la letra con sangre entra", sin embargo él, ya en aquellos tiempos inventó el saber por puntos, los cuales cantaban por regalos, con todo lo cual teníamos un obsequio enorme por aprender.

Recuerdo un día en que dando la ortografía de geografía, me preguntó a mí por capital de Islandia, yo le dije que como por casualidad yo había visto días antes en un mapa que la capital de Islandia era Reyjavik, se lo dije con lo que fue grande de asombro ya que se trataba de una nación que yo jamás me acordaba de nombrar, por lo pequeño que

le cuento es, que al comprobar que uno de sus discípulos sin que nadie me lo enseñara había tenido la idea de aprenderlo, fue tal su alegría que aquel día me dio una fiesta en la escuela.

En el trato familiar era muy abierto y bromista. Recuerdo una noche, que era un familiar con la que se tenía bastante confianza se hizo una visita después de cenar y para agasajarlos me hizo palomitas de maíz, pero lo gracioso fue la forma de hacerlas, ya que las hizo con una olla negra grandísima de barro y para removerlas puso una hoz (o corbelta) como ella me enseñó por aquí.

Fuera de la escuela era un hombre ejemplar y muy aficionado al teatro y ya en aquellos tiempos me enseñó un teatro con actores aficionados del pueblo. También era muy aficionado a la poesía. Una vez le que escribió para un

3

Els canaris moriren de llibertat.

Don Paco, per la Llibertat. Testimonis

Els testimonis orals que hem aconseguit són converses realitzades a Tales o per telèfon amb antics alumnes i veïnat. Hem conversat també amb els 2 fills, Francesc a la ciutat de Barcelona i Vicent a la població de Bellreguard. Hem parlat per telèfon amb la filla Carmen que viu a Lechecnay (França).

4.1 Alumnes de Tales

Juan Chaume Miravet, (1924) . Juan, durant l'entrevista, manté un semblant seré i amable, encara recita de memòria la poesia de Dona Paco sobre el Bou de Tales. Sempre que es refereix al mestre, l'anomena Don Paco, amb to respectuós:

“En aquells temps els mestres pegaven, però a D. Paco en la vida l’he vist pegar. Tenia una forma d’ensenyar moderna. Era un mestre i ensenyant, era un home que sabia ensenyar. Era un home de categoria. Don Paco era el mestre dels menuts, fins els 8 anys. A la classe seriem uns 24, tots xics. Al mateix edifici també anaven les xiques, però en el pis de baix, perquè en aquells temps xics i xiques anaven separats. Era campetxano, seriós, formal, però quan estava de broma era socarró. Donava importància a les coses que feem els xiquets, raonava amb nosaltres. Recitava poesies. ha estat el millor mestre que jo he conegut i n’he tingut uns 5 ó 6. Donava diplomes als qui es portaven bé, havia fet uns exercicis, exàmens que havies fet bé. Ensenyava d’una forma que els xiquets teníem interès per aprendre. Era molt aficionat al teatre, va formar una companyia, era molt emprenedor i molt bona persona. Se’n va anar quan la guerra i ja no vam saber res d’ell. Tenia molta afició a eixir, a fer excursions, passejos. Ens portava a llocs del terme, a la muntanya, ens explicava els noms dels arbres, de les muntanyes, l’orientació, on estàvem situats, aprendre la distància d’ací al mar, a l’altura que estàvem, eixos coses ens les ensenyava quan anàvem d’excursió. Camins, cap a la font, camins amples, no s’avorriem amb ell. Eixíem un dia a la setmana, crec que era dijous, totes les setmanes eixíem. En l’escola parlàvem castellà, però la poesia del Bou la va escriure en valencià. Aquell home era molt valencià, valencià de soca, en el tracte familiar i amb la gent parlava en valencià, perquè al poble sempre s’ha parlat el valencià nostre, el de Castelló. Al final de curs fea festa i ens donava els diplomes. Cada setmana recitava poesies, acudits, coses gracioses. Molt bona persona, bon home, bon ensenyant, sabia ensenyar molt. No mai l’he vist fer cap cosa rara en ningú, encara que algú s’ho mereixia, ell sempre li ixia per un costat o un altre, no el castigava, no fea cap maltracte a ningú, sempre a bones, procurava atraure’l i reflexionar què havia fet mal, què havia fet bé. Això era molt rar, un home com aquell en aquella època. Donava al·licients perquè la gent ho férem bé. Com ell no n’he vist cap. Ens fea llegir un tros a cadascú, dictats, fer comptes, les tres regles, geografia, literatura, segons el dia estava marcada una assignatura diferent. Ens donava faena a nosaltres, mentre ell s’ocupava dels més xicotets”.

Paco Ramos Prados, (1925), durant la conversa telefònica són molts els moments que a Paco se li talla la veu per l’emoció:

“Clar que recorde a Dona Paco, era molt bona persona, molt amable. Donava premis a que s’ho mereixia, llibres, llibretes, llapis... A mi em donava premis perquè m’agradava molt el dibuix i la lletra també. A l’escola estàvem sentats de dos en dos. Feem excursions a les fonts del terme, al mes anàriem una vegada o dos al mes. No recorde si faig fer teatre amb ell, però pense que sí. Recorde de memòria la poesia del Bou de Tales (la recita igual que es descriu a continuació en el testimoni de Vicent Ortells). Em recorde molt del mestre Don Paco, una bella persona”.

Vicent Ortells, d’adolescent fou alumne de Don Paco a l’escola d’adults per la nit, un dels actors que interpretà les obres de teatre que assajava i dirigia Don Paco, a les nits, acabada la jornada escolar.

Al llibre de festes de Tales, novembre 1993, escrigué el següent article, del qual he respectat l’ortografia:

“Al bou de Tales”

“En un poblet de la serra
un home molt bondadós
tenia un fill mig tocat
que era una celebritat
per lo ocurrent i xistós;
Quan el renyia sa mare
o marmolava son pare
feia el soca distragut;
hasta que certa vegá
el bon pare el manprengué
i tan al xic li digué
que de vergonya plorá
-Con que al bou de Tales vás
i al pare no li dius res?
Es que jo no soc ningú,
es que jo no pinte rés?
L’educació que tens avui
es la que t’han ensenyat,
es la que jo te doní?
-¡Plantí bó i que roín cullc!
-Pero aci qui mana? ¡che!

i el fill li contestà -Voste.....
pero jo faig lo que vullc.”

Paco Gregori Chulia

Juan José García Juan, 1928. “Jo anava amb Don Eduardo, mestre companyer de Don Paco. Quan Don Eduardo tenia algun compromís, anàvem amb Don Paco, prou vegades he anat amb ell. Ens ensenyava moltes poesies, era molt iniciat al teatre i a les poesies, van fer un teatre d’ell, El Náufrago. El que mes recorde d’ell, perquè jo era molt xiquet, era la poesia eixa de “Entre naranjos y limoneros” de Rafael Alberti, que ara te la diré:

“Entre naranjos y limoneros,
crecen fecundos tus arrozales,
las madre selvas y los senderos.

Patria querida yo no te olvido,
te recuerdo siempre,
como la golondrina recuerda su amante nido”.

També la recità Vicente Badenes Macià, que ens comentà que la va aprendre a l’escola de la segona ensenyança, en la lliçó de literatura, i puntualitzà que es de Gabriela Mistral.

“Entre naranjos y limoneros,
crecen fecundos los arrozales,
y son alfombras de tu sendero
las madre selvas y los rosales.

Patria adorada yo no te olvido,
yo mi pecho y la frente inclino,
recuerdo siempre donde he nacido,
como recuerda la golondrina su amante nido”

4. 2 El veïnat

Juan Badenes Montoliu, germà de Vicent, alumne que encara té el diploma que li va donar Don Paco:

“El meu germà anava amb ell a l’escola, en juny del 1936 tancà l’escola i ja en juliol quan va vindre la guerra ja no va tornar. Quan va començar la guerra diuen si era tinent d’eixos que pagaven a tota la zona del Levante,

pagador. Quan acabà la guerra, la dona vingué pels mobles i ja no en tenia cap, li’ls havien llevat tots, s’acabà la guerra i ja no tenia res. El meu germà va sentir dir que després de la guerra el van afusellar”.

Vicente Badenes Macià, el veí, també mestre, ara jubilat:

“Don Paco, la dona i la filla primer van viure a la planta baixa de la casa situada al número 18 del carrer Sant Josep, avui número 20. Posteriorment canviaren al primer pis de la vivenda número 30 de la plaça anomenada llavors de la República, i avui Plaça Major. A la planta baixa hi havia, i encara hi ha, un forn. Al costat de la primera vivenda vivia mon pare, ma mare, el meu germà i jo. Al fer tanta amistat amb mon pare, ell tenia un hobby que era criar canaris. Tenia en l’escola una canariera, una gàbia en dos parelles de canaris. Quan se n’anava d’estiu, de l’amistat que féu en mon pare. -Vicent, vosté em cuidarà els canaris, o el xicuelo-. Com era l’estiu i jo estava de vacances, i jo estava a l’institut on les vacances eren una miqueta més llargues que les escolars. Jo m’encarregava de cuidar els canaris durant l’estiu. Ma mare els va fer uns mostaxonets que li va ensenyar ell

a ma mare, sense sucre, i en això empapussaven els pares a les cries. Quan ell se n'anava a l'estiu li donava les claus de l'escola a mon pare, i mon pare ja sabia que havia de pujar a arreglar els canaris. Aixina van anar un anys, dos, tres serien, perquè com no sabies que anara a passar res. I se

n'anaren a Bellreguard, però en això va estallar la guerra, don Paco se'n va anar, jo em vaig quedar encarregat dels canaris. Però va vindre el moment que mon pare va tindre d'evacuar al vindre el front ací, i els canaris els vaig tindre que soltar jo, perquè mon pare em va dir que on anava jo amb els canaris per ahí sense menjar, sense saber el destí on anàvem i en una gàbia de canaris. Els vaig soltar. Era un excel·lent mestre. Va fer una penyeta, un grup de teatre format per joves que ja havien deixat l'escola i ell era el director. Carmen Soler, Juanito "El Pujole" i Vicent el de la carretera viuen i van eixir al teatre. Don Paco tenia cultura, també va eixir a les funcions. Igual fea, era molt decidit, un paper masculí que femení.

Fea sainets valencians, "Zapatero remendón", "Nelo Bacora". Autor de 2 obretes, la primera, "El Náufrago", es va estrenar, la segona "Pecado y penitencia" ja no, perquè vingué la guerra. Una revista gràfica posteriorment publicà que havia estat afusellat. Molt simpàtic, el poble guarda un record fora de sèrie. Un company de D. Paco era D. Eduardo.

Era un professional de categoria. Va vindre el 33 fins el 36. Conservem uns versos en valencià que don Paco va escriure per a un programa de festes d'aixos anys, "Al bou de Tales" i Vicent, el de la carretera, el tornà a escriure al programa de festes farà uns anys.

Tenia una biblioteca particular dalt a l'escola a l'armari, on hi havia una altra xicoteta que l'havia donada el govern, que la tenia igual els quatre mestres, les quatre escoles que hi havien, dos de xics i dos de xiques. I al costat d'ella, la bibliotequeta particular i jo me'n recorde molt bé d'uns tomos d'història de l'Institut Gallach, enquadernats en pell verda. Això tot va desaparèixer. Qui s'ho va endur? Tal volta ma güela si visquera, li ho diria, perquè ma güela que vivia davant de la segona casa de don Paco, a la

plaça, i eren molt amics de don Paco, va vore qui se'n dua llibres, mobles i de tot. I allò xocant va ser... la gent se'n va amb els mobles de la casa de don Paco, van obrir, s'ho van endur. Van obrir els soldats, - endue-se el

que vullguau...- i ma güela, es va fer de nit, i es va quedar al cantó de la plaça una cadira, una cadira. Quan ma güelo va eixir a la nit per tancar la porta va vore la cadira i la va recollir per tenir un record. Eixa cadira la tinc jo. La conserve encara com la de don Paco. I si la volguera el fill i se la vol endur... I després vingué la senyora Lola, després de mort don Paco, i la xica. Ma güela li va dir: - En la cadira, què fem? - No fem res.

El govern republicà segurament a tots els municipis els va regalar una biblioteca de 100 tomos, i ací en va regalar 4, 2 per al homes, don Paco i don Eduardo i dos per a les dones, Donya Maria Adell i donya Herminia, que estaven dalt de don Paco. Després vingué Donya Antonia Nebot.

La biblioteca va desaparèixer, però ho va robar la gent d'ací em contava ma güela, els xicuelos anaven per ells. Jo encara tenia un llibre del meu germanet però en els trasllats... el llibre es dia "Enseñanza". No puc dir més que bé professionalment pels comentaris de la gent i de ma casa, del meu germanet que era alumne i de mon pare era amic. Don Paco també fea escola nocturna, escola d'adults, per als que treballaven. De nit quan venia s'entretenia en el forner i en mon pare que era l'oficial, xarrant en ells. Mon pare sempre ha sentit bons comentaris de Don Paco.

Criador de Canaris. Excel·lent professional i de bon record en els escassos alumnes que avui encara viuen. Amant del Teatre".

4.3 La filla i els fills

Carmen de los Angeles,

Primera conversa

"Mon pare va ser Tinent pagador de l'exèrcit de la República en la localitat de Sant Vicent del Raspeig, on va estar pràcticament tota la guerra.

Recorde que un dia l'agutzil vingué a casa a per mon pare, i li va dir que l'acompanyara a l'Ajuntament que l'alcalde volia parlar amb ell d'uns papers. Ja no tornà més a casa. El tancaren a la tercera planta. Ma güela, sa mare, em portava a la font de la plaça perquè d'allí el mirara quan s'assomava per la finestra. Recorde molt bé la bateta que jo portava el dia que van entrar a casa a dir-nos que havien mort a mon pare. També recorde l'anell, la roba i les pertinences de món pare que ens donaren. No vaig anar a vore a mon pare a la presó Modelo, perquè món pare no volia. Ma güelo va posar un taulellet a la tomba de món pare a Paterna, un taulellet amb el nom i la professió; com tots estaven a la mateixa fossa, el taulellet va desaparèixer. Al germà de mon pare, mon tio Vicentico, molt sabut, el tancaren a la presó, quan el tragueren va morir perquè estava molt malalt dels pulmons. Ma güelo i mon tio Vicentico també estaven a la presó i els desterraren a Xeresa.

De quan estava de mestre a Tales recorde el balcó de la casa on vivíem, feen bous i venien personalitats a vore els bous des del balcó. També, la font de Tales i l'escola on jo anava. Món pare tenia molta afició a les fotos i tenia una màquina molt bona per aquells temps. Va estudiar de mestre per correspondència, els pares de ma mare no la deixaven casar amb mon pare si no tenia carrera. Ma mare va cobrar de viuda de mestre, però de militar no va voler perquè tenia por que li llevaren la paga de mestre”.

Segona conversa:

“Li agradava escriure poesies i teatre. Era bon dibuixant. Mon pare dibuixava les mostres que després ma mare brodava. Mon pare era manual i intel·lectual, sabia de tot. Va ser un poquet ingenu perquè pogués salvar-se, quan estava en San Vicent del Raspeig, li oferiren anarse'n d'Alacant a França amb el barco, pero no va voler. Jo no he mort a ningú – va dir – perquè me'n tinc d'anar d'ací, jo me'n vaig a Bellreguard. I en Bellreguard quan va arribar a casa, va vindre l'agutzil i li va dir: - Paco, de l'Ajuntament el criden. I se'n va anar, en conter de pegar a fugir i amagar-se, perquè no havia fet res, ell tenia les seues idees i no es pensava que l'hagueren de matar. Se'n va anar i ja no va eixir. El van pujar al tercer pis de l'Ajuntament i allí va estar fins que el portaren a Gandia. D'allí el portaren a València i jo sé que el van matar al 40. El van portar a Paterna en camions, allí se'ls emportaven i anaven matant-los i els tiraven dins d'un fosa, molt gran. Com anaven matant-los, anaven tirant-los. Açò ho sé perquè una dona de

Rafelcofer li ho va contar a ma mare, mira si tenia coratge. Esta dona tenia l'home tancat, i ella anava a Valencia a vore'l. Un dia l'home li va dir: A Paco el maten demà. Ella es va amagar en una paret, perquè hi havia reixes i paret. Es va acatxar allí a la paret i va vore com els nugaven les mans darrere, com els tapaven els ulls, i diu que cridaven ¡Viva la República! ¡Viva la República! I els van matar i es va acabar la República. Els van desnugar els soldats i els van tirar tots dins el mateix lloc. Era una cosina-prima de mare de Rafelcofer. El dia que mataren a mon pare, van matar a un xic de Palmera que era advocat i li dien Serra i sa mare sabia que el tenien de matar. Eren persones que estaven molt ben situades, molt intel·ligents. Sa mare se'n va anar i va comprar un ataüt. Quan el van matar, sa mare va cridar a la porta i un soldat li va dir: - Què vol senyora? - Eixe xic que han mort ara és el meu fill i el voldria posar dins l'ataüt. Va tindre el coratge de què li posaren el fill dins l'ataüt.

Ma mare no va anar quan mataren a mon pare, s'entera per la parenta de Rafelcofer. Ma mare si que anava a València a vore a la presó a mon pare, nosaltres no hem anat mai. va estar poquet tancat, perquè quan més prompte se'l tiraren fora millor. I lo poquet que va estar tancat, ma mare em va dir un dia, perquè jo li dia que em contara coses del papà, que tenia d'anar al metge que portava barba, que tenia moniatos, els soldats anaven en cavall, que on estava el pare hi havia un pastor que li dia: ¡Maestro! Entre la ropa que va a llover.

Ma mare quan estava a Tales, se n'anava a escola amb mon pare, perquè tenia una crià, que fea la compra, fea el menjar, fea la faena. Ella que fea a soles en casa? Li fea companyia en escola. Quan van matar a mon pare, va anar ma güelo, el pare de mon pare, a Paterna. Va posar en un taulellet de Manises: Don Francisco Gregori Chuliá, maestro de escuelas nacionales. El taulellet es va desfer i després el volíem traure d'allí i no sabiem quin era el cadàver i el vam deixar allí. Jo vaig passar un dia per Paterna, vaig anar al cementari i no vaig trobar res, no hi havia res. Li vaig preguntar a l'enterrador: Escolte, els presos que van matar a l'any 40 que els van posar en una fosa...? Em contestà que això ho havien llevat tot, els han ficat a part, però no sabia dir-me on, estaven tots junts.

Mon pare era un geni, era molt intel·ligent, molt, però va ser molt ingenu, es pensava que no l'havien de matar, no havia fet res. Ell volia una

democràcia, volia que el país no fora una dictadura. I se'n va anar a l'Ajuntament. Li van dir: -Puge dalt. Van agarrar la clau i allí el van deixar tancat. Estava ell i l'atre home de Bellreguard, que era llaurador, però a eixe home no el van matar, el van traure. Els que mataven eren metges, enginyers, gent més intel·lectual, les persones de cap que feen por, feen por, les idees. Van matar les idees d'ell, van matar a d'ell i a les idees. Ell tenia les idees que el seu país fora una democràcia, van matar les idees. Mon pare era de cor, tenia més bondat. Ell no volia que els reis per Nadal ens feren por, que tocaren a la porta, ¡Pom, pom, pom! I ens assustaven, perquè hi havia un que es disfressava, nosaltres tots assustats, en un llençol i es posava la granera al cap i pareixia alt, el meu germanet va caure una bacà dins el foc, reculant, reculant, de por. Per això ell no volia, dia que als xiquets això no els ho havien de fer. Ell diu que els havien de dir als xiquets la veritat, que el rei no existeix, això ell no ho tolerava. però ho feem. I li va dir també a ma mare, perquè ma mare li va dir d'anar a vore-lo a la presó, però ell li va dir: - No em portes als xiquets, perquè no vull que es creguen que son pare és un criminal, no vull vore'ls.

Van vindre a furtar-li els llibres a mon pare, van requisar casa, es van emportar pots de cabelo de angel que teniem damunt la taula, pots de conserva, es van emportar el que van voler, els llibres amb els que va traure la carrera, d'estudis, de poesies. Llegia, dibuixava. De pinolys d'olives fea monetes, caretetes d'animaletes, en algun ferret, fea angeletes, i en una tarjeta que li va enviar a mare per la mare d'un veí també empessonat, a qui mon pare li donava la roba perquè ma mare la llavara, en eixe veí li donà una tarjeta que dia: "Te mando un juego para tus cuñadas y otro para ti". Dels pinyols d'oliva fea caricatures per penjar-ho davant com un collar. Ma mare estava tan assustà, igual que els meus güelos, que no anava molt a València, també perquè anava a treballar.

Mon pare era un sabio".

Francesc,

"Ma güelo, el pare de mon pare, mon tio Vicent (una lumbrera, i capità de l'exèrcit republicà, germà de mon pare) i mon pare estaven tots tres junts a la mateixa celda de la Presó Model de València. Mon pare feia de secretari particular de l'alcalde de Bellreguard, li escrivia els discursos que dia des del balcó de l'ajuntament. El pare de ma mare, Salvador Barberá

Todoí, era comerciant de taronges i tenia un magatzem de taronges a Bellreguard, es feu càrrec de la filla, de ma mare, i de nosaltres, els 3 nets.

El Rector Pesset el van jutjar al mateix juí que mon pare. Ma mare em contà que Rodolfo Llopis, Director General del Ministeri d'Instrucció Pública de 1931-33, i mon pare eren cul i merda, eren de la mateixa promoció i tenien molt de contacte i amistat.

El pare de mon pare tingué tres penes de mort que no es compliren, i va sobreviure als tres fills, però la meua àvia va rebentar com una granota de vore's a l'home i als dos fills acusats".

Vicent,

"Ma güelo, Francisco, el pare de mon pare, també estava a la presó, perquè tenien els dos les mateixes idees. Una vegada que anà a afaitar al mando de la presó, este li digué que a ell, ma güelo, que tenia 3 penes de mort, el salvarien perquè feen falta barbers i gent de l'ofici que arrancaren queixals, però que a mon pare el matarien perquè mestres sempre se'n podien trobar. Ma güelo quan s'acabà la guerra fou desterrat al poble de Xeresa, i a mon pare l'afusellaren.

Ma mare demanà a l'ajuntament certificat que Dolores Barberá, viuda, es persona de "buena conducta y carece de toda clase de bienes... atender la curación de determinada enfermedad que, tanto ella como sus hijos Carmen... y Francisco, de nueve y seis años, respectivamente vienen padeciendo y que necesitan tratamiento facultativo en la consulta de enfermedades de la piel del Centro Higiénico de la ciudad de Gandia..." Bellreguard, 24 d'octubre de 1940.

Ma mare demanà a l'Ajuntament de Bellreguard (núm. eixida 37, 18-1-1979, la pensió com a familiar dels espanyols morts com a conseqüència de la guerra de 1936 – 1939, segons Real Decret-Llei 35/1978 de 16 de novembre i Real Decret 2926/1978 d'1 de desembre (10)".

***** escanejar la carta
que escriu al seu amic Pepe

4

Les quatre potes de la cadira. Mestratge de don Paco

A la conjuntura actual, obstinar-se en fer pedagogia pura seria un error i un crim. La defensa de les nostres tècniques, a França i a l'Estat Espanyol, es desenvolupa en dos fronts a la vegada: el front escolar i pedagògic per una banda, on hem de mostrar-nos més atrevits i creadors que no mai, perquè l'esdevenir immediat ens hi força; i el front polític i social, per defensar amb fermesa les llibertats democràtiques i proletàries. Però cal estar simultàniament als dos fronts. Els obrers i camperols espanyols construeixen des de l'interior, mentre lluiten els seus milicians. No entendríem que els seus companys feren pedagogia nova sense preocupar-se per allò que succeeix a la porta de l'escola; però tampoc comprendríem els companys que s'apassionen, activament o passivament (per dissort), per

l'acció militant, però resten a les seues classes en una actitud conservadora, esglaiats davant la vida i els seus impulsos, desconfiats de l'aparent desordre de l'esforç creador". Text de Celestine Freinet, el publicà a *l'Educateur Proletari* nro. 1. Octubre 1936, quan el colp d'estat i la insurrecció franquista solament feia tres mesos que hi havia esclatat.

No sabem si Don Paco coneixia aquest text, però podem afirmar, amb més atreviment emocional que certesa investigadora, que l'actitud i les accions que Don Paco realitzà al front escolar i pedagògic i al front polític i social, els quatre fronts com les quatre potes de la cadira que la veïna de Tales lliurà de les flames i que encara es conserva, van ser coherents amb les demandes de C. Freinet i serveixen de paradigma a la societat i a l'educació del segle XXI, del tercer mil·lenni.

Don Paco al primer front, l'escolar i el pedagògic, segons els testimonis recollits, se'ns mostra "atreuit i creador". Don Paco realitzà els estudis de magisteri de forma lliure, perquè a sa casa, fill d'un barber i amb 2 germans més, son pare no té prou mitjans per pagar-li els estudis. Don Paco, fill del poble treballador, compagina el treball a casa amb el treball intel·lectual.

Exerceix la seua tasca amb la capacitat imprescindible i primera per establir la necessària relació i tracte amb l'alumnat: és respectuós, alegre, simpàtic, bromista, té humor, manté un tracte familiar i obert, sap transmetre. Capacitats que porten a definir-lo com una excel·lent persona, un extraordinari mestre, intel·ligent, que sabia ensenyar i respondre a les preguntes.

A més d'aquestes qualitats, Don Paco s'esforçà per aconseguir una renovació pedagògica que li permetera mantenir i millorar la seua formació de mestre. Circumstància que ens hi indica la seua extensa biblioteca creada; un rebut de Delfos-Libros de Benetússer pel pagament de 10 pessetes mensuals corresponents al 10é termini de la subscripció d'unes obres que desconeixem, en data de 6 de setembre de 1936, ja en plena guerra. La tinença d'un càmera de fotografiar personal, quan el sou de mestre no estava per alegries.

Don Paco va fer pedagogia innovadora quan a l'aula estableix el saber per punts amb els corresponents regals, afavoreix els comportament

positius, negocia la convivència, dóna diplomes, realitza setmanalment excursions per conèixer el poble i els voltants, organitza festes escolars... activitats totes elles renovadores de la pedagogia del primer terç del segle XX, que formaven part de la política educativa de la segona república i que servien d'estímul per aconseguir millors aprenentatges en l'alumnat. Don Paco esbrina, l'amistat i les converses amb Vicente Calpe Climent i amb Rodolfo Llopis Ferrándiz degueren influir, que la responsabilitat d'un bon mestre no acaba a les quatre parets de l'aula, la fita no és la porta d l'escola. Entén que el mestre ha de ser un animador i un referent cultural les 24 hores per al poble on treballa. En aquest posicionament ideològic de la seua funció educativa i política va establir fluïdes relacions amb les famílies, mitjançant les visites a les seues cases, formà i dirigí un grup de teatre fora l'horari escolar, és autor de la citada poesia sobre el Bou de Tales, que encara avui reciten de memòria els seus alumnes i de 3 peces teatrals, una de les quals "El Destino" conserva el seu fill Francesc. Fou escrita el 10 de maig de 1933, dedicada als seus pares, i van intervenir en la seua representació a Bellreguard: Teresa Morant, Angeles Egea, Caridad Pellicer, Camilo Garcia, Pedro Llinares, Francisco Gregori Costa (pare de Don Paco), Enrique Gregori (germà de Don Paco).

En uns dels diàlegs dels protagonistes, Don Paco mostrà els seu posicionament polític:

–“Soy trabajador, sé lo que cuesta adquirir un pedazo de tierra, sé lo que cuesta hacerla producir, y por eso no creo en esos señoritos de la ciudad que no saben lo que es trabajar”.

–“¡Solo los perros tienen amo!”

Al darrer full de la citada obra de teatre, Don Paco escriu: Obras del mismo autor, "Pecado y Penitencia" drama en dos actos; "El Náufrago", drama en un acto; "Fragancias" , colección de novelas cortas. En preparación: "Cuestiones filosóficas" (El hombre, Dios, la Iglesia y Jesucristo); "Caminar..." (novela)

És posseïdor d'una extensa biblioteca, pràcticament tota cremada a Tales i a Bellreguard, que deixava en préstec al seu alumnat i al veïnat que li demanava llibres. D'aquests llibres, Vicent el fill menut, solament ne posseeix un pocs i el mètode Eslava de solfeig que segurament degué de servir al mestre per preparar-se els estudis de música de magisteri.

La implicació en els aspectes culturals i socials del poble, no exclou la seua ocupació en establir contactes i pertànyer a moviments socials més amplis, en mantenir connexions amb altres institucions amb objectius educatius, com ho demostra la còpia que en ha facilitat el seu fill Vicent de les "Bases Aprobadas para la Organización de la "LIGA CONTRA LA IGNORANCIA", fundada en 1880.

#Aquesta dedicació humana, com a mestre i com a ciutadà, alguna consideració en la política educativa de Castelló hauria de tenir, quan Don Paco rep una carta personal de l'inspector de 1ª ensenyança de Castelló, signatura il·legible, de 13-6-36, i entre altres coses, li escriu: "Ahora puede que las cosas políticas vayan un poco mejor y con ello podremos ocuparnos todos de hacer labor eficaz y positiva. Cuando venga por Castellón no deje de verme, yo tengo siempre mucho gusto en conversar con los camaradas". Les citades actituds defineixen a Don Paco com un mestre amerat dels ideals republicans sobre l'educació i la funció social del magisteri, establerts a la Constitució de la II República Espanyola i duts a la pràctica pels governs progressistes i d'esquerres.

Al segon front, el front polític i social, Don Paco es caracteritza per defensar amb fermesa les llibertats democràtiques i proletàries. És rellevant el seu compromís polític i sindical, que sembla coherent amb les concepcions que té de l'educació, amb la forma de tractar a l'alumnat i amb l'organització pedagògica del treball a l'aula.

El compromís polític i social el duqué a la militància política i sindical i a defensar i lluitar per la legalitat de la II República, establerta de forma democràtica segons els resultats de les urnes. Don Paco, acabada la guerra, confià en la llei franquista que escampà la falsa esperança que totes les persones que no tingueren delictes de sang no havien de témer res. Així, don Paco no pegà a fugir, altrament acció del tot justificada, sinó que tornà i es quedà Bellreguard i és a sa casa on van a per ell, amb un avís del tot innocent i de servei per a l'ajuntament.

Don Paco té motius suficients per quedar-se al poble, perquè segons es desprèn del mateix procediment del sumaríssim d'urgència i de la corresponent sentència, és autor "moral" dels assassinats i aldarulls, una autoria moral de difícil verificació judicial. El fet que sí és fàcilment i objectivament comprovable és la rapidesa en emetre la sentència, només finalitzat

BASES APROBADAS

PARA LA ORGANIZACION

DE LA "LIGA CONTRA LA IGNORANCIA."

1.ª

Se constituya una Liga con el objeto de fomentar la instrucción pública, propagando la educación y la instrucción de las clases populares, especialmente en los ramos de la primera enseñanza, por cuantos medios autorizan las leyes y el bien público aconseje.

2.ª

La Liga se propone principalmente:
1.ª El riguroso cumplimiento y aplicación de las disposiciones legales vigentes que tienden a aumentar la pública instrucción.—Para lograrlo, excitará continuamente el celo y auxiliará la acción de las autoridades.—Gestionará asimismo por que se hagan efectivas las responsabilidades en que incurrían los individuos obligados, ora á buscarse la instrucción, si de ella carecieren, ora á proporcionarla á los que están á su cuidado.—Procurará tambien, que con arreglo á las leyes, no queden los menores sin guardador que los dirija y que responda del deber de educarlos ó instruirlos.—Y se valdrá, por fin, de cuantos medios le sugiera su celo para lograr que sea entre nosotros un hecho real de práctica constante la enseñanza primaria obligatoria y gratuita.

2.ª El aprovechamiento de todos los recursos que de suyo los brinda ó á que de suyo alcanza la privada ó extrascolar iniciativa con el fin exclusivo de generalizar la instrucción primaria y fomentar la superior en sus diversos ramos. Para ello, procurará que obtengan el mayor desarrollo posible los centros extrascolares de instrucción actualmente establecidos, y creará otros nuevos en donde la necesidad lo exija y pueda establecerlos.—Atenderá con especial cuidado á la instrucción de la mujer.—Hará que se mejoren, en cuanto sea posible, los métodos de enseñanza.—Y llamará en auxilio de su propagación el celo y el trabajo de los que se distinguen en diferentes ramos del humano saber, por cuyo medio, despertarse en muchos la afición al estudio y á la ciencia.

3.ª La petición al Poder legislativo y al Gobierno de cuantas leyes y disposiciones pudiesen, directa ó indirectamente, hacer que la enseñanza se generalice y difunda; proponer recompensas en favor de los que se distinguen por su instrucción; tratar de que se prive ó se cese de el uso y ejercicio de derechos civiles ó políticos á los que por culpable descuido ó negligencia carecieren de primera enseñanza, serán medios que empleará la Liga para obtener tal resultado.

3.ª

Constituirán la LIGA todas las personas que, interesándose por el fomento de la instrucción pública en España, manifiesten su propósito de formar parte de la Asociación, contribuyendo á realizar los fines de la misma por alguno de los medios que establezcan los Estatutos.

La reunion de los asociados constituirá la Junta general.

Esta Junta se reunirá cada tres meses y además siempre que lo solicite un número determinado de socios que fijará el Reglamento.

4.ª

Se creará un Consejo general de la Liga con el carácter de cuerpo consultivo, que se reunirá siempre que así se acordó por la Junta general ó por la Directiva.

5.ª

Constituirá el Consejo por derecho propio los jefes, presidentes ó directores de todas las corporaciones, institutos y sociedades que hoy lo sean y por el tiempo puedan serlo, que tengan por objeto la instrucción ó se relacionen con ella, y dos padres de familia elegidos por cada una de dichas corporaciones, sociedades ó institutos.

La Junta general acordará la ampliación de estas representaciones con individuos de las demás provincias que se adhieran al pensamiento y constituyan centros en relacion con el de Valencia.

6.ª

Para la ejecución de los acuerdos y resoluciones de la Junta general, y para cuanto concerna al régimen de la Liga, se constituirá una Junta Directiva compuesta de cuantos individuos elegidos por la Junta general.

Las funciones de esta Junta son permanentes, el ejercicio de los cargos de sus individuos será anual, y las renovaciones se verificarán por mitad en cada año.

Serán atribuciones de la Junta Directiva:
1.ª La formación de los proyectos de Estatutos y Reglamento por que ha de regirse la Liga y que después de discutidos y aprobados por la Junta general, se someterán á la aprobación de la autoridad.

2.ª La propaganda del pensamiento que dá origen á esta institución por cuantos medios estime conducentes.

3.ª La creación de Juntas locales que de acuerdo con la Directiva y con arreglo á sus instrucciones, contribuyan á la realización de los propósitos de la Liga.

4.ª Crear los recursos materiales y utilizar los morales que fueren necesarios para el sostenimiento y desarrollo de la institución, adoptando todas aquellas disposiciones que estime convenientes al buen régimen y de que dará cuenta al Consejo ó á la Junta general cuando su importancia lo reclame.

Valencia 22 de Febrero de 1880.—La Comisión: Cirilo Amergo.—Pedro Isidro Miguel.—Miguel Velasco y Santos.—Estanislao García Mendort.—Emilio Ribera.—Juan Campos.—Prudencio Solís.—Francisco Vives Mora.

el procediment: pena de mort per adhesió a la rebel·lió. Hauria de passar quasi un any perquè Don Paco, ja sabedor de la sentència, fora assassinat al cementeri de Paterna. Un any d'angoixa inhumana i d'impotència a la presó Model de València, on solament permet les visites de Dolores, la seua dona, que passà sobtadament i tràgicament de ser la dona del mestre a ser la vídua d'un mestre assassinat, amb una filla de 10 anys, i dos fills de 6 i 2 anys, que va traure avant amb poca ajuda i molt de treball.

Dolores, donya Lola, visqué amb silenci, no parlava del seu home ni als fills, ni a les amigues. Treballà dia a dia al magatzem de taronges del poble, propietat de son pare, que li indicava que cantara, cantava molt bé, perquè les treballadores no s'adormiren a les nits. Com moltes altres dones, va anar a l'estraperlo, encara que tenia molta por de què la pelaren, per ajudar a l'economia familiar.

El pare i la mare de Dolores solament acceptaren que es casara amb Francisco Gregori Chulià si aquest feia alguna carrera. Una carrera i una vida tirotejada a una paret del cementeri de Paterna per defensar amb fermesa les llibertats democràtiques.

FONTS DOCUMENTALS:

Bibliografia:

Altabert Cuevas, M. Cruz, "Proceso a un maestro republicano", Universitat de València, 2004

Calpe Clemente, Vicente "Una escuela Rural", 1936. Reproducció en facsímil en Fernández Soria, Juan Manuel i Agulló Diaz, Mª Carmen "Una escuela rural republicana", Universitat de València, 2004.

Fernández Soria, Juan Manuel i Agulló Diaz, Mª Carmen "Los maestros bajo la dictadura franquista" Editat per Alfons el Magnànim de la Diputació de València. Gabarda Ceballán, Vicent A. "Els afusellaments al País Valencià: 1938-1956", Institució Alfons el Magnànim de la Diputació de València, 1993.

Llopis Ferrándiz, Rodolfo "La revolución en la escuela. Dos años en la Dirección General de Primera Enseñanza". Ed. M. Aguilar. Madrid, 1933. Publicat per l'editorial Biblioteca Nueva, Madrid, 2005.

Malonda Grau, Joan Baptista, "El mestre Don Francisco Gregori Chulià: Bellreguard, 1903. Afusellat a Paterna, 1940" Comunicació publicada al llibre "La Repressió Franquista al País Valencià. Primera Trobada d'Investigadors de la Comissió de la Veritat". Pelai Pagès i Blanch (editor). Tres i Quatre, S.L., maig, 2009.

Martínez Bonafé, Jaume, "Trabajar en la escuela. Profesorado y reformas del siglo XXI, Miñó y Dávila Editores, 1998, on cita Freinet, Celestine, *l'Educateur Proletarien* nro. 1. Octubre 1936.

Documents i arxius:

- (1) Acta naixement de Don Paco i fills. Acta de matrimoni de Don Paco amb Dolores. Registre Civil i Arxiu de l'Ajuntament de Bellreguard.
- (2) Arxiu Històric de la Universitat Literària de València, expedient 800/19.
- (3) Documents aportats pels fills, Francesc i Vicent.
- (4) Id. Diario Oficial del Ministerio de Defensa, año LI, nº 273, Barcelona 20 de octubre de 1938 a l'Arxiu General Militar d'Àvila.
- (5) Centro documental de la Memoria Histórica de Salamanca.
- (6) Causa General, 1376, Exp. 6, Bellreguard, a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid.
- (7) Arxiu del centre penitenciari de Picassent, on hi consten els expedients de la presó provisional de Gandia i de la Presó Model de València.
- (8) Arxiu del Jutjat Militar núm. 13 de València.
- (9) Arxiu d'Alcalà d'Henares.
- (10) Documents que aporta el seu fill Vicent.

Altres organismes:

- Arxiu Municipal de Gandia.
- Direcció General D'institucions Penitenciàries. Ministeri de l'Interior
- Servicio de Información y Atención al Ciudadano. Ministerio del Interior.
- Subdirección General de Patrimonio Histórico Artístico del Ministerio de Defensa.
- Ministeri de Cultura, Portal de Archivos Españoles: <http://pares.mcu.es/>
- Ministeri de Defensa. Subsecretaria
- Ministeri de Defensa. Exèrcit de Terra

